

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Şərifova Aytən Adil qızı

(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

«Qloballaşan dünya və dövlət» mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı 060410

Dövlət və bələdiyyə idarə edilməsi

İxtisasın şifri və adı 060410

**”Dövlət strukturunda menecment”
(menecment)**

**Elmi rəhbər
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
i.e.d., prof. Həsənov H.S.**

**Magistr proqramının rəhbəri
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
i.e.d., prof. Həsənov H.S.**

Kafedra müdiri(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad) prof. K. A. Şahbazov

BAKİ - 2017

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
FƏSİL I. Qloballaşmanın nəzəri əsasları.....	6
1.1. Qloballaşmanın təşəkkül tapması zərurəti, məzmunu və mahiyyəti.	6
1.2. Qloballaşma prosesinin milli dövlətə təsiri problemləri.....	12
FƏSİL II. Qloballaşma şəraitində milli dövlət siyasətinin özəllikləri ...	25
2.1. Milli suverenitet və milli yekcinslik milli dövlətin əsası kimi.....	25
2.2. TMK-ın və Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinin təhlili.....	35
2.3. Qloballaşma, inteqrasiya və regionlaşma şəraitində dövlət hakimiyyətinin transformasiyası	49
FƏSİL III. Qloballaşma, dövlət və transmilli demokratiya.....	58
3.1. Qloballaşma şəraitində azadlıq və demokratiyanın transformasiyası məsələləri.....	58
3.2. Transmilli demokratiya müasir gerçəklik kimi.....	64
Nəticə.....	76
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	80

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Ümumi şəkildə qloballaşma iqtisadiyyatda, maliyyədə, texnologiyalarda, siyasətdə və sosial, informasiyada və digər sferalarda vahid sistemlərin yaradılması proseslərinin məcmusudur. Müəyyən addımlar atılsa da hələlik qloballaşma haqqında vahid sosial, fəlsəfi və iqtisadi konsepsiya yaradılmamışdır. Qloballaşmanı müəyyən edən proseslərin baş vermə səbəbləri və nəticələrini tam dərk etmək üçün ciddi addımların atılmasına ehtiyac vardır. Məhz məsələnin bu cür qoyuluşu seçilən mövzunu aktual edir. Elmi ictimaiyyətdə “qloballaşma”, “qlobalizm” və “qlobalçılıq” terminlərinin istifadəsi mexaniki baş verir və məzmununa mahiyyətinə varılmaz. Bəlkə buna görə də dərinliyə varmadan bir qism alimlər və insanlar, hətta ölkələr qloballaşmanı müdafiə edir, digərləri isə əksinə çıxış edirlər.

Bəzi vaxtlar qloballaşma konkret detallarla, arqumentlərlə izah edilir. Məsələn, yalnız iqtisadi və texnoloji sahədə gedən proseslər əsas götürülür. Halbuki, qloballaşmanın kompleks şəkildə öyrənilməsinə ehtiyac vardır. Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyatda, siyasətdə, sosial və texnoloji həyatda baş verən proseslər bir-birləri ilə sıx və mürəkkəb şəkildə əlaqədar olmaqla qloballaşmanın müxtəlifliyini ehtiva edirlər və onun inkişafını həvəsləndirirlər. Deməli, qloballaşma tək-cə iqtisadi prosesləri bir ölkədən digərinə ekspansiyası kimi baxılması bir tərəfli yanaşmanı əks etdirir.

Qloballaşma avtomatik və özünü fasiləsiz təkrar istehsal edən proses deyildir. Əksinə, müasir qloballaşmaya siyasi tənzimləmə, instutsiallaşma və dünya idarə edilməsi xarakterikdir.

Dövlət hakimiyyətinin aradan qaldırılması, milli suvereliyinin sıxışdırılması qlobal transformasiya haqqında yanlış təsəvvürlər oyadır. Bu məsələləri sistemli şəkildə öyrənilməsinə ehtiyac olduğundan qloballaşma və dövlətin qarşılıqlı

münasibətlərinin əsas cəhətlərinin araşdırılmasına həm elmi, həm də praktiki ehtiyac vardır.

Dissertasiyanın məqsədi və vəzifələri. Elmi araşdırmanın məqsədi qlobal proseslərin səbəb və nəticəsi əsasında müasir dövlətin transformasiyasının əsas istiqamətlərini müəyyən etməkdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr ortaya qoyulmuşdur:

- Qloballaşmanın təşəkkül tapması zərurətinin araşdırılması;
- Qloballaşma proseslərinin milli dövlətə təsiri istiqamətlərinin sərgilənməsi;
- Milli suverenitet və milli yekcinslik milli dövlətin əsası kimi götürülməsinin təhlili;
- TMK-ın və Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinin mövcud vəziyyətinin işıqlandırılması;
- Qloballaşma, inteqrasiya və regionlaşma şəraitində dövlət hakimiyyətinin transformasiyasının dəqiqləşdirilməsi;
- Transmilli demokratiyanın yaranması və milli demokratiyanın dəyişməsi məsələlərinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın obyektini kimi qloballaşma proseslərinin milli dövlətin transformasiya məsələlərində iştirakıdır.

Tədqiqatın predmetini isə qloballaşma və dövlət qarşılıqlı münasibətlərinin əsas komponentləri, funksiyaları, metodları və formaları çıxış edir.

Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsasını müasir sosialogiya və fəlsəfə, menecment və iqtisad elminin nəzəriyyələrinin konsepsiyaları və platformaları, beynəlxalq təşkilatların qloballaşma prosesləri haqqında qəbul etdikləri normativ sənədlər təşkil edir

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- qloballaşma prosesinin əsas elementləri və fazaları, ayrı sferalarda müxtəlifliyi dəqiqləşdirilmişdir;
- qloballaşma proseslərinin milli dövlətə təsiri istiqamətləri dəqiqləşdirilmişdir;
- milli suverenitet və milli yekcinslik milli dövlətin bazisləri olması əsaslandırılmışdır;
- TMK-in və Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatların Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinin mövcud vəziyyəti təhlil edilmişdir;
- qloballaşma, inteqrasiya və regionlaşma şəraitində dövlət hakimiyyətinin transformasiyası istiqamətləri üzə çıxarılmışdır;
- transmilli demokratiyanın yaranması və milli demokratiyanın dəyişməsi çalarlıq dəqiqləşdirilmişdir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Aparılan araşdırmalar nəticəsində irəli sürülən təklif və tövsiyələr dövlətin qloballaşma şəraitində fəaliyyət strategiyasının hazırlanmasında istifadə edilə bilər, bu da dövlətimizə qloballaşmanın mənfi fəsadlarının təsirinin azalda bilər.

Dissertasiya işinin strukturu. Elmi iş giriş, 7 paragrafı birləşdirən üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

Fəsil I. Qloballaşmanın nəzəri əsasları

I.I. Qloballaşmanın təşəkkül tapması zərurəti,

məzmunu və zərurəti

Qloballaşma prosesi mürəkkəb və çoxşaxəli olduğundan onun haqqında bir mənalı fikir söyləmək mümkün deyildir. XX-əsrin ortalarından başlayan postindustrial dövr qloballaşmanın geniş füsət almasına və çoxlu sayda ölkələri öz ağışuna almağa səbəb olmuşdur. Postindustrial dövr cəmiyyətdə qeyri-müəyyənlik, dəyişikliklərin sürətlə baş verməsini, sıçrayışlar əsasında inkişaf törətmişdir. Ənənəvi sayılan iqtisadi sahələrin: hasilat sənayesi, kənd təsərrüfatı, emal sənayesinin xammalı ilkin emal edən sahələrini nüfuzu azalmış, onlar yerlərini xidmət sahəsinin öncül sayıla biləcək elm, təhsil, səhiyyə, rabitə, informasiya texnologiyalarına verməyə başlamışlar. Elmi texniki inqilab ayrı-ayrı sahələrdə çevrilişlər yaratmış-tamamilə bütünlüklə ayrı-ayrı sahələrin bağlanmasına ya da transformasiya uğramasına gətirib çıxratmışdır. Informasiya texnologiyaları vasitəsilə ayrı-ayrı proseslər, ölkələr, hadisələr bir -birinə daha da yaxın olmuşdur. Nyuoqr şəhərinin birjasında baş verən məzənnə dəyişikliyi ildırım sürəti ilə bütün ölkələrə şirkətlərə, insanlara yayılaraq onların iqtisadi və digər davranışlarını yeni nizama kökləyir. Mal və xidmətlər haqqında informasiya və onların alqı-satqısı daha da tezləşmişdir. Sözsüz ki, bu proseslər qloballaşmanı daha da hər bir insana və müəssisəyə yaxın etmişdir. Xüsusi olaraq qloballaşmanın dövlətin özünə təsirini qeyd etmək lazımdır. Baş verən sürətli deformasiyalar dövlətin yeni əsaslarla qurulmasını şərtləndirmişdir. Artıq fərdlər, qruplar, dövlət və cəmiyyət arasında olan qarşılıqlı münasibətlər elektron hökumətin qurulması ilə yeni özəlliklər qazanmağa başlamışdır. Qloballaşma iqtisadiyyata dövlətin müdaxiləsini azaltmış, iqtisadi subyektlərin dövlət tərəfinə baxmadan fəaliyyət göstərməyə kökləyir.

Qloballaşmanın bu cür rəngarəngliyi onun haqqında konkret fikir söyləməyi çətinləşdirir. Hələ tam dəqiqliyi ilə söyləmək mümkün deyildir ki, bu “hadisənin” bəşəriyyətə faydası çoxdur, yoxsa ziyanı.

Qlobalizm və qloballaşma anlayışlarının mahiyyətinə gəlsək görürük ki, onlar fərqli terminlərdir.

Geniş yayılmış fikrə görə qlobalizm qloballaşmanın ideoloji bazisi rolunu oynayır. Qlobalizmin özü ziyandır. Qloballaşma isə faydalı proses sayılmalıdır.

Qlobalizm təsərrüfatçılıqda, siyasətdə və mədəniyyətdə məqsədəyönlü və planauyğun aparılan prosesdir ki, bunu da aparən qüvvələr transmilli kapitalın hegimonluğunu möhkəmləndirməyən işlərlər. Qlobalizmdən fərqli olaraq qloballaşma fəaliyyət kimi deyil, proses kimi ortaya çıxır. Bu prosesə bizim hamımız cəlb olunmuşuk. Özüdə təkə subyekt rolunda deyil, həmçinin obyekt rolunda. Qloballaşma təkə insanların nə etmələri ilə bağlı deyil, həmçinin onlarla nə edilməsi ilə də bağlıdır.

Deməli, qloballaşma planetar proses olmaqla çoxlu aspektli və çoxlu səviyyəli xüsusiyyətə malikdir. Buna müvafiq də bu fenomeni öyrənməyə yanaşmaq və başa düşmək lazımdır. Ona görə də bu fenomenin bircə və ya bir neçə aspektini diqqətdə saxlasaq, onda sistemlilik pozular və alınan nəticələr primitiv olar. Məhz buna görə İndian universitetinin professoru Alan Rahman deyir ki, “iqtisadi nöqteyi nəzərən qloballaşma əsatirdir”. Bu mifi kütləvi informasiya vasitələri və səriştəsiz mütəxəssislər yaratmışlar.

Alan Rahmanın fikrincə... “qloballaşmanın yeganə aktyorları, subyektləri Transmilli korporasiyalardır. Həqiqətdə onlar milli şəkildə düşünərək, lokal qaydada fəaliyyət göstərirlər. Fikrimizcə, həqiqət hardasa bunun yanındadır. Çünki,

Transmilli korporasiyalar birbaşa xarici investisiya etməklə və biznes şəbəkələrini inkişaf etdirməklə milli sərhədləri tanımayaraq yüksək mənfəət əldə edirlər.

Mahiyyətə, qloballaşma istehsalın, biznesin, ticarətin beynəlxalq miqyası ilə təcəssüm olunur. Bunu da Transmilli korporasiyalar həyata keçirir. Onların baş yəni ana şirkətləri isə ABŞ-da, Yaponiyada və Qərbi Avropada yerləşir. Bu baxımdan biz görürük ki, qloballaşmanın üç güc mərkəzi var. Artıq dördüncü güc mərkəzi kimi Çin də çıxış etməyə başlamışdır. Bunu nəzərə alsaq qloballaşmanı regional hadisə kimi qiymətləndirmək olar.

Qlobalizm onu ehtiva edir ki, dünya bazarı siyasi fəaliyyəti sıxışdırır və əvəz edir. Neoliberalizm dünya bazarı ideologiyasını dəstəkləyir. Bu ideologiya iqtisadi əlamət üzrə fəaliyyət göstərir. O, da öz növbəsində qloballaşmanın çoxşaxəliliyini təsərrüfat müstəvisinə yönəldir. Qloballaşmanın digər çalarları isə bu tendensiyadan yəni dünya bazar fenomenindən asılı olur.

Qlobalçılıq isə o deməkdir ki, biz dünyada çoxdan yaşayırıq və heç birimiz qapalı mühitdə yaşamırıq. Heç bir ölkə və ölkə qrupu başlaqalarından təcrid olunmuş halda yaşamağa qadir deyildir. Dünya ictimaiyyəti elə bir sosial cəmləkdir ki, milli-dövlət siyasəti vasitəsilə nizamlana bilməz. Dünya ictimaiyyətinə çoxahənglik xasdır və o, yekcins deyildir. Qlobalçılıq bizim planetdə nəyin baş verməsindən asılı olmayaraq onu lokal şəkildə məhdudlaşdırmır, yəni dünyada nə baş verirsə, istər qələbə, istərsə faciə o bütün dünyaya xasdır.

Qloballaşma isə elə proseslərdir ki, milli suveren dövlətlər transmilli akterlların toruna düşür və onların hakimiyyət imkanlarına, yekcinsliliyinə və fəaliyyət istiqamətlərinə tabe olurlar. Bu o deməkdir ki, elə ekoloji, mədəni, iqtisadi, syasi və ictimai-vətəndaş prosesləri var ki, onlar öz məntiqi axarı ilə gedir və bir-birilə uyuşmur. Lakin bir-birindən qarşılıqlı asılıdırlar.

Beləliklə, qlobalaşmanın xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, informasiya texnologiyaları əsasında bütün növ bazarlar ələxsus, maliyyə bazarları bütün bəşəriyyətin nemətlərinə çevrilmişlər, o cümlədən kütləvi media (hər şeydən əvvəl televiziya və internet) sosial məkanı birləşdirmişdir.

Həqiqətən də, qloballaşmanı dünya əməkdaşlığının genişlənməsi, dərinləşməsi və sürətlənməsi prosesi kimi baxmaq olar. Özüdə bu sosial həyatın bütün aspektlərini- mədəni həyatından başlamış ta kriminal həyata qədər, maliyyədən mənəvi sferaya qədər əhatə edir. Ona görə də real vaxtda Hindistanda və Rusiyada işləyən proqramistlər ABŞ və Qərbi Avropa şirkətlərinə, Birmada yerləşən tiryək plantasiyaları isə Moskva və Paris narkomanları ilə əlaqəli ola bilər.

Bütün bu misallar göstərir ki, müasir qloballaşma nəticəsində dünyanın bir yerində olanlar dünyanın digər tərəfində olan proseslərə qoşulurlar.

Lakin qloballaşmanın kökünü öyrənmədən onun mahiyyətini başa düşmək çox çətindir. Güman etmək olar ki, qloballaşma yeni xəbər deyil, köhnə prosesdir və heç də qərb də yaranmamışdır. Qloballaşmanın əzəli, postmüstəmləkə və modern fazaları olmuşdur. Əzəli qloballaşma sənayedən sonrakı dövrü əhatə edir. O, dövrdə qloballaşma şəbəkəsini krallar və cəngavərlər həyata keçirirdilər. Onlar digər ərazilərdə var-dövlət və şan –şöhrət axtarırdılar. Həmçinin qloballaşma ilə o dövrdə dini dərbişlər, missionerlər, tacirlər və məcarə axtaranlar da aparırdılar. Bu dövr təxminən XVI –XVIII əsirləri əhatə etmişdir və Avropanı, Asiyanı və Afrikanı ağuşuna almışdır. Bu dövr köhnə dövlətlərin dağılması, yenilərin yaranmasını, maliyyə, xidmət və maddi istehsalın ildırım sürəti ilə inkişafı ilə xarakterizə olunmuşdur. Modern qloballaşma isə suveren milli dövlətlərin (XVIII əsrdən sonrakı dövrü) yaranması, sənayeləşmə və müstəmləkəçiliyin geniş füsət alması ilə müşayiət olunur.

Postmüstəmləkələrdə qloballaşma mərhələsi isə şərti olaraq XX əsrin ortalarından başlamış və elmi texniki inqilabla, dövlətüstü təşkilatların yaranması, transmilli korporasiyaların nüfuzunun artması və dövlətlərin işinə müdaxiləsi ilə səciyyələnir.

Qloballaşma prosesinin bu cür dövrlərə bölünməsi elmi aləmdə geniş yayılmış fikirdir.

Buradan belə nəticə söyləmək olar ki, prinsip etibarilə qloballaşmada yeni bir şey yoxdur. Varislik və keçmişlə kumulyativ bağlılıq kəsilməmiş, əksinə daha yeni çalarla əlavə etmişdir. Geniş aspektdə qloballaşmada iki bir-birilə uyuşmayan proseslər: qloballaşma və inteqrasiya qovuşur. Həqiqətən də dünyanın hər bir kəsinin qaynaqlanması N. Vernadskinin sözləri ilə desək hər vaxt baş vermişdir. Bu proses müxtəlif istiqamətlərlə və formalarla aparılmışdır.

Etnotarix istiqaməti ilə: nəsil-qəbilə-tayfa-xalq-millət; sosial-mədəni: vəhşilik-varvarlıq- sivilizasiyat; maddi-texniki xətt yığma təsərrüfatı-emal iqtisadiyyatı-əmtəə-bazar iqtisadiyyatı. Bu xətləri davam etdirmək də olar. Amma mənəcə buna ehtiyac da yoxdur .

Bütün bu xətlərdə ümumitarixi varislik ardıcılıq və universallıq müşahidə olur. Amma müyyən vaxta qədər lokallıq və regionallıq dominantlıq etmişdir. Bəzən hətta qapalılıq da olmuşdur.

Dünya miqyaslı inteqrasiya bizim eradan əvvəl VIII-II əsirləri əhatə etmişdir. O, dövrün mədəni mərkəzləri sayılan Çində, İranda, Hindistanda, Yunanıstanda fundamental dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər bütün bəşəriyyətin inkişafını şərtləndirmişdir. Biliklərin kitablar vasitəsilə ötürülməsi əsas interasiyanın lokomotivi rolunu oynamışdır.

İkinci inteqrasiya dalğası artıq bizim erada yeri örtmüşdür. Modernləşdirmə ilə müşaiyyət olunan inteqrasiya vahid dünya bazarının yaranmasına gətirib çıxarmışdır. XX-əsrin son 30 ilində və XXI əsri əvvələri interqrasianın üçüncü dalğası bilavasitə qloballaşma ilə nəticələnmişdir.

Lakin bu heç də ona dəlalət etmir ki, qloballaşma haqqında adekvat konsepsiya vardır. Onun səbəb-nəticəsini, struktur nəticələrini və milli dövlətin inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək çətindir. Buna görə də bu məsələləri araşdırılması həmişə vacib olmuşdur.

Çağdaş dövrdə qoballaşma və milli dövlət arasına söylənilən fikirləri üç istiqamət üzrə dəyərləndirmək olar.: hiperqloballaşma, antiqloballaşma və transformasiya. Hər bir istiqamətə qloballaşma adlı sosial fenomenə xüsusi qiymət verərək qloballaşmanın mahiyyətini açır, dövlət və demokratiyanı izah edirlər.

Hiperqloballaşma nöqtəyi-nəzərən qloballaşma yeni bir eradır ki, onun əsas xarakterik cəhəti odur ki, insanlar daha çox dünya bazarında fəaliyyət göstərən qaydalardan asılı olur.

Antiqlobalistlər, yəni skeptiklər, əksinə qeyd edirlər ki, qloballaşma- həqiqətdə əsətirdir. Ona görə ki, dünya təsərrüfatı çərçivəsində milli hakimiyyətlər hələ də çox güclü qalırlar.

Transformasiya tərəfdarları göstərirlər ki, qloballaşma nəticəsində ölkələr, dövlətlər, iqtisadiyyat, sosial və siyasi həyat güclü dəyişikliklərə uğrayırlar.

Beləliklə, hər üç cərəyan: hiperqlobalçılar, antiqlobalçılar və transformatorlar faktiki qloballaşmaya müxtəlif yanaşmalar irəli sürürlər.

Bizə elə gəlir ki, hə üç cərəyanın arqumentlərini və faktlarını daha ətraflı araşdırmaq lazımdır. Bu bizə qloballaşma haqqında fundamentetal fikirləri təhlil

etməyə şərait yaradır. Əsas məsələ ondan ibarətdir ki, bu proseslə bağlı bazis tendensiyaların əsas cəhətləri sərgilənə bilsin.

2014-cü ildən başlayaraq antiqlobalçılığın dəyirmanına çoxlu sayda istiqamətdən su tökülməyə başlanmışdır. Beləki, Rusiyanın qətiyyətli şəkildə Qərb dəyərlərinə çıxması, NATO-nun öz sərhədlərinə tərəf irəliləməsinin Ukraynada dayandırılması, “Əlvan inqilabların” Yaxın Şərq ölkələrində mənfi fəsadlar yaratması, Çinin əsas iqtisadi güc mərkəzinə çevrilməsi və ələxsus milli maraqları üstün tutan D. Trampın 2016-cı il prezident seçkilərində qalib gəlməsi bizə imkan verir ki, nəticə çıxaraq ki, artıq qloballaşma yeni dəyərlərə söykənərək inkişaf edəcək və qloballaşmanın lokativləri rolunu oynayan TMK-lar və dövlətlər üstü beynəlxalq təşkilatlar yeni ssenarilər və yol xaritələri əsasında fəaliyyət göstərəcəklər.

D. Trampın prezident seçkiləri kompaniyasında ayrı-ayrı Amerika transmilli korporasiyalarının əksər zavodlarının digər ölkələrdən, əsasən də Çindən geri qaytarılması, Çin tekstil mallarına 40% dək idxal vergisinin tətbiq edilməsini, miqrasiya siyatərinin sərtləşdirilməsini söyləməsi artıq qloballaşmanın hansı məcarə ilə davam etməsini əvvəlcədən proqnozlaşdırmağı çətinləşdirir.

1.2.Qloballaşma prosesinin milli dövlətə

təsiri problemləri

Araşdırmalar göstərir ki, qloballaşmanın hipertərəfdarları üçün bu proses bəşəriyyət tarixinin yeni epoxasıdır və ənənəvi milli dövlətlər dünya iqtisadiyyatının qeyri-təbii və mümkünsüz kommersiya vahidlərinə çevrilir. Bu fikrin tərəfdarları iqtisadi məntiqin üstünlüklərindən istifadə edirlər və neoliberalizmindən çıxış edərək

vahid beynəlxalq bazarın yaranmasını alqışlayırlar. Onlar isbat etmək istəyirlər ki, iqtisadi qloballaşma iqtisadiyyatın millisizləşdirilməsinə və istehsalın, ticarətin və maliyyənin transmilli şəbəkələrinin yaranmasına gətirəcəkdir. Sərhədsiz vahid, qlobal iqtisadiyyatda milli hakimiyyətlərə yalnız dünya kapitalına “xidmət” göstərmək rolu ayrılır. Başqa bir yanaşmaya görə isə milli hakimiyyətlər həm də yerli, regional və Transmilli qlobal mexanizmləri koordinasiya edən mexanizm olmalıdır.

Dünya bazarının “gözə görünməyən gücləri” guya siyasi hakimiyyətə malik olan dövrlərdən daha möhtəşəm və əzəmətlidirlər. XX- əsrin təcrübəsi göstərir ki, Rotşildlər, Rokfellerlər və digər maliyyə oliqarxları kiçik və orta dövlətlərdən bu və ya digər məsələlərin həllində daha böyük nüfuza və hakimiyyətə malik olmuşlar.

İqtisadi qloballaşma sosial təşkilatlanmasının yeni formalarını yaradır və onlar yavaş-yavaş bəşəriyyətin iqtisadi, siyasi və mədəni cəhətdən bərqərarlaşmasının ilkin həlqələri olan milli dövlətləri sıxışdırıb çıxarırlar. Bizə belə gəlir ki, bu cür sosial təşkilatlara beynlxalq təşkilatların qrantları ilə dolanan qeyri-dövlət təşkilatlarını, vətəndaş cəmiyyəti kimi ortaya atılan və C.Sorosun “Açıq cəmiyyətinə” işləyən qurumları aid etmək olar.

Əlbəttə, qloballaşma hər şeydən əvvəl iqtisadi fenomendir. Kapitalın bütün dünyada hegimonluğunu ortaya qoyur və Dünya bankı , Beynəlxalq Valyuta Fondu və digər bu kimi beynəlxalq təşkilatların milli dövlətlərə verdikləri tövsiyyələr üzrə daha da tez yayılmasına imkan verir. Nəticədə qlobal iqtisadiyyat daha da inteqrasiyalaşmış olur. Transmilli kapitalın diqqəti bütün ölkələri neoliberal iqtisadi siyasət aparmağa vadar edir.

Artıq dövlətlərin və ya ayrıca siyasətçilərinin siyasəti mümkünsüzlük incəsənəti kimi qəbul etmək də düzgün deyildir. İndi siyasət rasionallıq iqtisadi idarəetmə vərdişi kimi çıxış edir.

Dünya bankı , Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq Ticarət Təşkilatı və bunlara oxşar təşkilatlar “əyalət” ölkələrinə verdikləri tövsiyələri nəticə etibarı ilə bu ölkələri Transmilli korporasiyaların satış və xammal bazalarına çevirir. O, ölkələdə xırda, kiçik və bir az orta biznesi, özudə kənd təsərrüfatında, xidmətin ticarət, ictimai işə, əyləncə sahələrində inkişaf etdirməyə sövq edirlər. Bu təşkilatlardan Azərbaycana və digər Postsovet ölkələrinə gələn nümayəndə heyətlərinin heç birinin tövsiyəsində yerli iri şirkətin genişlənməsi, çoxşaxələnməsi və nəhayət transmilliləşməsi tövsiyəsi olmurdu. Əksinə əsas tələb bu cür iri şirkətlərin tez bir zamanda özəlləşməsi dururdu. Özəlləşən iri sənaye müəssisələrinin aqibəti çox acınacaqlı olmuşdur. Yeni mülkiyyətçilər müəssisələrin idarə etməsini, menecmentini də özləri görmək istəyirdilər. Menecmentə naşı olmaları bu cür iri müəssisələrin müflisləşməsinə gətirib çıxarmışdır. İndi gənc nəsil “Çinar” elmi istehsal birliyi, “Bakikondisioner” elmi istehsal birliyi “Səttərhan adına maşınqayırma zavodu, Suraxanı maşınqayırma zavodu haqqında demək olar ki, heç nə eşitməməmişlər. Çünki “açıq bazar” siyasəti və neolibəralizmin Azərbaycanda da formalaşması, tez bir zamanda Qərbin, Çinin, Koreya Respublikasının qabaqcıl şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətli məhsullarının ölkəmizə daxil olması bu qəbildən olan yerli emal sənayesi müəssisələrinin müflisləşməsi ilə nəticələnmişdir.

Deməli qloballaşma yeni tip qalibləri və məğlub olanları sıralayır. Qloballaşma cəmiyyətdə qütbləşməni daha da dərinləşdirir. Əlbəttə hər bir ölkənin özünə məxsus “müqayisəli üstünlüyü” vardır. Ona görə də nəzəri cəhətdən hər bir ölkə sərhədi olmayan qloballaşmadan yararlına bilər. Həqiqətdə isə bu çox çətin məsələdir. Çox zaman bu cür “müqayisəli üstünlüklərdən” yalnız iqtisadiyyatı qüdrəti olan, Beynəlxalq İqtisadi təşkilatlarda hakim səsə malik və çox işgüzar və əməksevər xalqlar istifadə edə bilirlər.

Ölkənin rəqabət üstünlüklərindən yararlanmaq üçün istər –istəməz yerli milli dövlətlər TMK-ın əlində oyuncağa çevrilməmələri üçün ağıllı və regionlar daxili mükəmməl idarəetmə aparmalıdırlar. Çalışmaq lazımdır ki, qloballaşma çoxlu sayda “banan” respublikalarının yaranmasına gətirib çıxartmasın.

Həqiqətdə bu qeyri-mümkündür, çünki, dünyada yayılan xalqlar ayrı-ayrı mədəniyyətlərə, adət və ənənələrə malikdirlər. Mədəniyyət xalqlarda fərqli iqtisadi davranış tərbiyə etmişdir. ABŞ-ın Federaal Rezerv sisteminin sabiq sədri Allan Qrişpen bu haqqda yaxşı demişdir: “...Biz elə bilirdik ki, iqtisadi azadlığın verilməsi, bazar münasibətlərinin qurulması tez bir zamanda iqtisadi artıma gətirib çıxaracaqdır. Lakin real həyatda bu baş verməmişdir. Səbəb isə mədəniyyətlərin müxtəlifliyidir.

Çin menecmentinin atası sayılan Szey Şisyanın fikrincə ölkələr arasında mədəni fərqlər olduğundan menecmentin fəlsəfəsində də fərqlər mövcuddur. Qərb menecmentində əvvəlcə problem təhlil olunur və sonradan lazımi heyət yığılır. Çində isə menecment «iş insani münasibətlərdən asılıdır» prinsipinə söykənir. Məsələn, çinlilər əmək bölgüsü olmadan birgə işləyirlər və öz xüsusiyyətlərini və bacarıqlarını ortaya qoyurlar. İnsani münasibətlərdən asılı olaraq təşkilatın ilkin təşkilati quruluşnu yaradırlar.

Bəşəri mədəniyyət şərti olaraq iki növə bölünür: «balıqtutma» və «bağban». Birinci mədəniyyətə xəsisliyi, tamah, nə isə ələ keçirməyə və müharibələr xasdır. İkinci mədəniyyət isə həyata məhəbbətlə və ətrafı dərk etməyə bağlıdır. «Balıqtutma» mədəniyyəti müasir menecmenti yalnız mənfəət dalınca qaçmağa sövq edir. «Bağban» mədəniyyəti isə «şüur insan dəyərlərinə hörmət edir» prinsipinə arxalanır. Bu prinsip Konfusunun ideyalarından yaranmışdır. Bu prinsip isə birinci mədəniyyətə də təsir göstərir. Qərb menecmentini çinlilər nəzəriyyədə istifadə edirlər. Təcrübədə isə «dəyişkənliyə» və «çevikliyə» arxalanırlar. Çin menecmentini digər xarakterik cəhəti «insanı yüksək şəkildə qiymətləndirməkdir. Amerika menecmentində «tələb

varsa uğur da olacaqdır» , Yaponlarda «birgə həyat birgə inkişaf» düsturu hökm sürür. Çində isə menecment uzunmüddətli inkişafı dəstəkləyir, mənfəətin yaranmasını isə insan yaradır. Ona görə ki, işlə insan məşğul olur, yəni nəticə insandan asılıdır. Bütün hər şey insan potensialının inkişafına istiqamətlənmişdir. Bununla insanların qrupda işləməsi, məsələlərin həll olunmasına rəşional yanaşma ilə əlaqədardır.

Çin menecmentinə təsir edən digər amil «ailə ideyasıdır». Çinlilərdə ailə üzvlərinə inanma qanlarına həqq olunmuşdur. Buna görə də ailə müəssisələri geniş yayılmışdır. İnam ideyası, humanizm, səmimilik (düzgünlük), harmonik inkişaf ailə müəssisənin əsas dəyərləri sayılır. Çində idarəetmə prosesi -şirkətlə heyət , şirkətlə müştərilər, şöbələr və bölmələr arasında balansın əldə olunmasıdır. Təşkilat komandası strukturlaşmış balansa malik olmalıdır və ayrı-ayrı əməkdaşların düşüncəli olmasına və aktivliyi ilə tamalanmalıdır. «Hakimiyyət sənəti»nin keçmiş qaydalarına görə yalnız müəssisənin rəhbəri müəssisənin vəziyyəti haqqında tam informasiyaya malik olur, və xəsisliklə təbəçilərlə bölüşür. Yalnız o, qəbul etdiyi qərarın motivləri və məqsədlərini bilir. Bu da ona təbəçilərlə lazımı distansiya saxlamağa imkan verir. Sonuncular isə yalnız güman edirlər ki, nə üçün belə vəziyyət yarandı . Şəraitin bu cür yaranması sahibin hakimiyyətini daha da möhkəmləndir. Açıq fikir mübadiləsi və rəhbərə qarşı çıxma çində tamamilə qəbul edilməzdir.

Avtoritar rəhbərlik üslubu təşəbbüsün qarşısını alır. Təbəçilərdə məsuliyyət hissini aşağı salır. Başqa bir tərəf ondan ibarətdir ki, ailə biznesinin genişlənmə imkanını zəifdir hər şeyi nəzarətdə saxlamaq, şirkətin fəaliyyətini diversifikasiya etməmək və ənənəvi ehtiyatlılıq müəssisənin inkişaf etməsinə mənfə təsir edir imkanlarını azaldır.

Çin ailə müəssisənin üstünlüklərinə , yüksək dərəcədə yekdillik, səmərəli əməkdaşlıq, dəyişiklərə tez reaksiya vermə aiddir. Mənfi cəhətlərinə isə təşəbbüsün az olması, yeniliklərin bəyənilməməsi və peşəkarlığın aşağı səviyyəsidir

İngilis-sakson mədəniyyətinə söykənən ABŞ-da, İngiltərədə və başqa Qərb ölkələrində isə iqtisadi mədəniyyət başqa dəyərlərə söykənir.

Müasir Amerika menecmentinin üç özülü vardır .

- 1)Azad bazarın olması
- 2)İstehsal prosesinin sənaye üsuluna arxalanması
- 3)Korporasiyanın biznesin təşkilinin əsas forması olması .

Əgər əvvəllər Amerika iqtisadiyyatında əsas sözü iri olmayan müəssisələr deyirdisə , son dövrlərdə korporasiyalar ön mövqe tutur . Hal hazırda Amerika dövləti və cəmiyyəti korporasiyaların ölkə çərçivəsindən çıxıb transmilli korporasiyalara çevrilməsinə çalışırlar . Hal hazırda Amerikada “ qlobal menecer “ məvhumu ortaya çıxıb.

- Amerikalılara görə qlobal menecer bir dildən asanlıqla o biri dilə keçən deyil , ayrı-ayrı xalqların adət , ənənələrini öz fəaliyyətində nəzərə alandır .

Amerika menecmentində üç inqilab olub :

- 1)İdarəetmənin mülkiyyətdən və istehsaldan ayrılıb ayrıca bir peşəyə çevrilməsi
- 2)Menecerlərin ayrıca bir peşə kimi yaranması və inkişafı
- 3)Qeyri peşəkarların idarəetməyə cəlb olunması

Amerika şirkətlərində xüsusi yeri istehsal bölmələri tutur. Onlar ayrı-ayrı övlad və filial şirkətlərini nəzarətdə saxlayırlar. Beləki, onlar müəssisələr arasında sifarişləri bölürlər, MTT-la məşğuldurlar, məhsul buraxılışı planının yerinə yetirilməsinə nəzarət edirlər. Həmçinin istehsal şöbəsi keyfiyyətin idarə edilməsinə, avadanlıqlara xidmət göstərməsinə, kadrlarla təminat məsələsini həll edirlər.

Ötən əsrin 80-ci illərindən etibarən ABŞ menecenti dəyişikliklərə uğramışdır. Şirkətlərdə struktur dəyişiklikləri və idarəetmə qərarlarının qəbulunda səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi baş vermişdir.

Bütün iri şirkətlərdə strateji planlaşdırma geniş şəkildə tətbiq edilməyə başlamışdır. Bu da uzunmüddətli məqsədlərə çatmağa hesablanmışdır. Şirkətlərin hazırladığı və mənimsədiyi məhsul tək-cə bazarın tələbinə cavab verməklə fərqlənməli, həm də qiymət, sərmayələrin cəlb olunması, ətraf mühitin qorunması və enerji qənaəti qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılmalıdır. Məhz Amerika şirkətləri son dövrlərdə bunu əsas götürmüşlər.

Amerika idarəetmə üslubu da fərqlidir:

- Hər bir işçinin məsuliyyəti dəqiq müəyyənləşdirilir;
- Hər bir rəhbər direktiv şəkildə verilən göstərişlərə cavabdehlik daşıyır;
- Xaricdə yerləşən filiallar sərbəst şəkildə kapitalı, texnologiyanı və ana şirkətin təşkilatı və idarəetmə təcrübəsini istifadə edirlər;

Amerika şirkətlərində strateji planlaşdırma bazar segmentlərinin işlənməsinə yönəlmişdir, onlar STZ (strateji təsərrüfat zonaları) adlanır . İlkin dövrdə firma mənfəət norması perspektivi cəhətdən bazarları tədqiq edir, bazarların şirkətin cari fəaliyyətinə uyğunluğu araşdırılır, ikinci mərhələdə isə şirkətin rəqabət qabiliyyətliliyi müəyyənləşir.

İdarəetmə sisteminə ciddi şəkildə amerikalıların əsas keyfiyyətləri də təsir edir: kommünikabellik, özünə inam, özündən razılıq, fərdçilik. Bu keyfiyyətlər olmadan işgüzar aləmə daxil olmaq və karyerə etmək qeyri- mümkündür. Amerikalı, hətta biləndə ki, şefin tapşırığını yerinə yetirə bilməyəcəkdir, cavab verir ki, «bunu mən öz üzərimə götürürəm» və bununla da işgüzar adam reputasiyasını təsdiq edir. Bundan başqa amerikalılar mobildilər. Bəziləri əmək fəaliyyəti dövründə 30-dan çox iş yeri dəyişirlər.

İşdə rəqabət hökm sürür, «qoy güclü qalib gəlsin» prinsipi əsas kimi çıxış edir. Əgər siz bu gün öz kolleqanıza inanırsınızsa, sabah o, Sizin rəqibiniz ola bilər. Buna görə də kollektivdə bir birinə etimad yoxdur. Menecerlər işçilərə, işçilər isə menecerlərə etimad göstərmirlər.

- Menecerlər qərarları individual şəkildə qəbul edirlər.
- Kadrların seçilməsində əsas meyarlar kimi: təhsil, praktiki təcrübənin olması, psixoloji uyğunluq və kollektivdə işləmə bacarığı götürülür.
- Amerikalı danışıqları aparanda məsuliyyəti öz üzərinə götürməyi bacarır. Danışiq predmetinin hər detalı ilə maraqlanır.

İnsanlarda səmimilik və doğruluğu qiymətləndirlər. Tez bir zamanda danışıqın mahiyyətinə keçirlər, fomal məsələlərə vaxt itirmək istəmirlər. Çox vaxt danışıqların aparılmasında təzyiq və təcavüzkarlıq nümayiş etdirirlər. Bununla bərabər, eqosentirizm nümayiş etdirirlər. Onların fikircə, digərləri də onların qaydaları ilə oynamalılardır. Bunu da onunla izah etmək olar ki, onlar həmişə güclü mövqedən çıxış edirlər. Amerikalılar bacarırlar və sevirilər alver etməyi. Çoxlu sayda məsələri eyni bir sənəddə qəbul etmək istəyirlər, yəni «paket» razılığına üstünlük verirlər .

Amerika menecmentinin neqativ cəhətləri:

- İstehsalın idarə edilməsinin yeni metodlarının tətbiqində çətinlik;
- Təlimatların çoxluğu;
- Dar ixtisaslaşmaya üstünlüyün verilməsi;
- Funksional ixtisaslaşmanın inkişafı;
- Qısa müddətli mənfəətə canatma;
- Kapital yığımının aşağı səviyyəsi;
- İstehlak xərclərinin artımı;
- Sərmayələrin ixtisarı.

Oxşar dini dəyərlər, davranış normaları qərbi avropa ölkələrində menecmentə də təsir göstərmişdir. Bu ölkələrin hamısında idarəetmədə oxşar dəyərlər formalaşmışdır. Sistemlilik , prosesli yanaşma , ierarxiya və subordinasıya məsələləri bütün ölkələrə xasdır. 2-ci dünya müharibəsindən sonra qərbi avropa ölkələrində ayrı-ayrı işgüzar təşkilatların idarə edilməsində amerika menecmentinin təsiri güclü olub . 60-cı illərdən etibarən qərbi avropa ölkələrində nəticələrə görə idarəetmə sistemi yaranmışdır . Bu sistemin mahiyyəti ondan ibarətdir ki , əvvəlcədən məqsədlər müəyyən olunur , bu məqsədlərə çatmaq üçün vəzifələr , tapşırıqlar hazırlanır . Onların yerinə yetirilməsi üsullarını , yəni bütünlüklə işlərin necə görülməsini tabeçilər özləri müəyyən edirlər . Nəticələrə görə idarəetmə sistemində üç səviyyəyə görə qiymətləndirmə aparılır .

- 1)İstehsalın səmərəliliyi və xərclərin qiymətləndirilməsi
- 2)Məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi
- 3)Rəhbərliyin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi .

Son dövrlərdə isə qərbi avropa şirkətlərinə birgə layihələrin həyata keçirilməsi xasdır . Bunun əsasında Airbas təyyarəsi , yeni növ qırıcı təyyarələr və s.

hazırlanmışdır . Qərbi avropa menecmentində alman menecmentinin xüsusi yeri vardır .

Alman menecmentinin nəzəri dəyərlərini əsasən Maks Veberin nəzəri fikirləri əsas götürülmüşdür . Burada rasionallıq , intizam , pragmatiklik , dəqiqlik əsas götürülür . Alman sənaye məhsulunun yüksək keyfiyyətə və texniki səviyyəyə malik olmasında “ Usta-şagird “ sisteminin xüsusi yeri vardır . Bu sistem hələ qədim dövrlərdən Almaniyada formalaşmışdır . Hal hazırda zavoda gələn yeni işçi hər hansı bir ustaya təhkim olunur və usta ilbəl şagirdə sənətin incəliklərini öyrədir . Almaniyada hər bir şagird yalnız 10 ildən sonra usta adını ala bilər . Bunun üçün o , hər torpaqda fəaliyyət göstərən sənaye və ticarət palatasında imtahan verir . İmtahanı keçən şəxs usta adını alır . Usta adı alanın maaşı iki dəfə yüksəlir . Usta alman şirkətlərində böyük nüfuza malikdir . O , hər bir istehsal məsələsinə qarışa , keyfiyyətə nəzarət edə bilər . Usta Çox zaman rəhbərə məsləhət verir . Bəzən ustaların ali təhsilinin olmamasına baxmayaraq onları sex rəisi , istehsal rəisi təyin edə bilərlər . Alman idarəetmə üslubuna aşağıdakılar xarakterikdir .

- 1)Yüksək keyfiyyətə və müştərilərin tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətlənmə
- 2)Əməkdaşlara yardım , kadrların öyrədilməsi və hazırlığı sistemi
- 3)Korporasiyalarda iki səviyyəli idarəetmə sisteminin mövcudluğu (müşahidə şurası və idarə heyəti)
- 4)Cəmiyyət və əməkdaşlar qarşısında sosial məsuliyyət
- 5)İnnovasiyalara geniş yer vermə
- 6)Şirkətin uzunmüddətli perspektivlərinə sədaqətliliyi
- 7)Menecerlərin yüksək peşəkarlıq səviyyəsi və texniki hazırlıq
- 8)Hər hansı bir məsələnin müzakirəsində kompromislərin axtarılması . Lakin bu zaman almanlar öz narazılıqlarını bildirməkdən də çəkinmirlər .

Folsfagen şirkətində rəhbərliklə tabeçilər arasında normal münasibət qurulmasına , karyerada yüksəlməyə daha çox diqqət yetirirlər . Korporativ siyasətinin əsasında gənc mütəxəssislərin şirkətdə hərəkətinə , ixtisas dərəcələrinin artmasına və vəzifədə yüksəlməyə diqqət yetirilir . Daimilər şirkətində isə korporativ dəyərlərin işçilər arasında yayılmasına önəm verilir . Burada dörd dəyər xüsusi vurğulanır : ruh yüksəkliyi , hörmət , intizam və tamlıq . BMV şirkətində isə səmərəli idarəetmə komandasının yaradılmasına , işçilərin bir-birini ruhlandırmasına önəm verilir .

İngilis menecmentində milli dəyərlər , mühafizəkarlıq üstünlük təşkil edir . İngilis menecment modeli İngiltərədən başqa İrlandiya , Avstraliya Kanada , Hindistan , Yeni Zelandiyada istifadə olunur . Ənənəvi olaraq ingilis menecerləri ünsiyətə və pragmatizmə üstünlük verirlər . Buna görə də ünsiyət qurmağın və iş görməyin incəliklərini öyrənməyə çalışırlar . Onlar özlərini alicənab , səmimi aparır . Özünə nəzarəti və özündə intizamı gücləndirməyi digərlərindən fərqləndirməyə çalışırlar . Bununla yanaşı ingilislər etnosentrizim nümayiş etdirirlər, yəni digər xalqların dillərini öyrənməyə meyilli deyillər . Qeyd edirlər ki , onsuzda hamı ingiliscə danışacaq . İngilis menecerlərində fərqlilik parlaq şəkildə görünür . Əgər italyanlar şirkətə böyük ailə kimi baxırlarsa , ingilislər işlədikləri yerə gəlir və xeyir götürdükləri yer kimi baxırlar . Onlar yaponlar kimi uzunmüddətli iş yeri axtarmırlar . Əgər onlara yaxşı təklif gələrsə onlar asanlıqla iş yerini dəyişir . Bu cəhəti bilən şirkətlər kadrların hazırlığına , onların peşəkarlığının yüksəldilməsinə önəm vermirlər . Bilirlər ki, mütəxəssis yaxşı təklif alan kimi şirkətdən çıxıb bilər . Bundan başqa ingilislər təcrübə işlərinə uzunmüddətli sərmayə yatırmağa meyilli deyillər . Almanlar, yaponlar , isveçlilər uzun müddətli elmi axtarışlara vəsait xərcləyərkən ingilislər orta müddətli və qısa müddətli qazanc gətirən sahələrə sərmayə yatırmağa can atırlar . İngilis menecerləri ənənəvi olaraq yaxşı geyinən, etik və etiket qaydalarına riyayət edən insanlarla iş görməyə meyillidirlər . Həmçinin onlar ierarxik münasibətlərin

qurulmasını üstün tuturlar . İngilis şirkətlərində qohumluq və dostluq əlaqələrinə görə işə götürmə həvəsləndirilmir, buna çox pis baxırlar . İngilis menecmentindəki fərqlilik aşağıdakılara söykənir .

- 1) İnsanlar açıq şəkildə öz tənqidi fikirlərini digərlərinə söyləyir
- 2) İşəgötürmə və mənəbdə yüksəlmə şəxsi peşəkar keyfiyyətlərə görə baş verir
- 3) İdarəetmə qrupa deyil fərdə yönəlir
- 4) Hər bir şəxs yalnız şəxsi uğura , şəxsi karyeraya can atır
- 5) İngilis cəmiyyətində orta təbəqənin xüsusi çəkisi yüksəkdir

Fərqliliklə yanaşı ingilis menecmentində qeyri-müəyyənliyin olmasını diqqətdə saxlayırlar . Onlar müəyyənliyi qəbul etmərlər və çox zaman onlardan yan keçməyə can atırlar . İngilislər digər cəhətə görə də başqalarından fərqlənir. Onlara işləmək digər həyati dəyərlərdən üstündür . Hətta ailədən də üstün işi qəbul edirlər. Rəhbər işçilər üçün miqyaslı yanaşmanın sərtliyini , tez qərar qəbul etmənin olmasını istəyirlər . Onlarda menecmentdə kişi sözü , centlimen sözü indi də qüvvədədir . Əgər ingilis meneceri söz veribsə o, nəyin bahasına olursa olsun o sözü yerinə yetirməyə çalışacaqdır . İngilis menecment modelinin aşağıdakı xüsusiyyətləri var :

- 1) Uğurun əsas göstəriciləri kimi şəxsi karyera və maddi rifah götürülür
- 2) Qətiyyətli, sərt ambisiyası olan adamlar əsl kişi adlandırılırlar . İngilislərdə ən böyük kompliment kişiyyə “ əsl kişi “ deməkdir
- 3) İngilislər işləmək üçün yaşayırlar , yəni yaşamaq üçün işləmirlər . Yaşamaq üçün işləyən etik dəyər çinli , yapon və s. Xasdır
- 4) Yaxşı rəhbər kollektivlə məsləhətləşməməlidir
- 5) İngilislər öz iş yerlərinə sadıq deyillər
- 6) Qərarı yalnız bir rəhbər qəbul edir özü də təbəçilərin köməyi olmadan
- 7) Şəxsi münasibətlərlə işçi münasibətləri çulğalaşmır .

Fransa menecmentində insan amilinə üstünlük vermə xasdır . Burada da yüksək bürokratizm hökm sürür , amma , alman şirkətlərində olan dəqiqlik yoxdur . Fransız menecmentinin ən əsas fərqli cəhəti odur ki , onlar şirkətin birinci rəhbərini ilahiləşdirirlər , ona peyğəmbər kimi baxırlar. Fransa menecmentində çox zaman məsuliyyəti digərlərinin üstünə atma xasdır .

Azərbaycan fərqli, özünəxas mədəniyyətə malik olduğundan qloballaşmanın onu öz ağışuna alması bir sıra özəlliklərə malikdir.

Başqa bir cəhət də ondadır ki, qloballaşmanın tez bir zamanda milli dövlətləri sıradan çıxarması fikri bizə gülünc görünür. Çünki, fərqli mədəniyyət, din, düşüncə tərzi, adətə və ənənələr, davarnış normaları və işgüzarlıq bacarıqları xalqları hələ uzun müddət milli çərçivədə qalmağa sövq edəcəkdir.

FƏSİL II. Qloballaşma şəraitində milli dövlət

siyatinin özəllikləri

2.1. Milli suverenitet və yekcinslik milli

dövlətin əsası kimi

Qədim dövrlərdən başlayaraq insanlar qrup halında təşkilatlanmağa başlamışlar. Bu insanın həyat kodundan irəli gəlir. Çünki, insanlar ictimai varlıqdır. Buna görə də digər insanlarla ünsiyyətdə olmaq, onlarla daima münasibət qurmaq bəşər övladının yaşam tərzidir. İnsanlar icmalar halında biləşərək tayfalar və qəbilələr yaratmışlar. Eyni kökdən olmaları, eyni dildə danışmaları, oxşar adət və ənənələrin, inancların olması onları yekcins icimai sistemdə birləşdirməyə başlamışdır. Buradan da dövlət yaranmağa başlamışdır.

Dövlətin yaranması ilə insanlar özlərini daha da təhlükəsiz hiss etməyə başlamışlar. Dövlət özünün gücü və hakimiyyəti ilə ölkə əhalisinin təhlükəsizliyini təmin edir: onları daxili cinayətkərlərdən və xarici qəsbkarlardan qorumağı öz üzərinə götürür. Güc aləti olmaqla dövlət xarici düşmənlərin dəf edilməsinə əsas vasitə rolunu oynayır. Bunun üçün dövlət hər bir vətəndaş və təşkilatdan vergilər yığır. Sonra isə bu vergiləri ordunun, polisin və digər dövlət idarəetmə işlərinin görülməsinə xərcləyir. Lazımı effekt əldə etmək üçün dövlət bu işləri fasiləsiz halda yerinə yetirir.

İqtisadi təhlükəsizliyi əldə etmək üçün dövlət iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrini inkişaf etdirir. Əlbəttə, ölkədə hər bir iqtisadi sahənin inkişaf etdirilməsi həm əlavə xərc tələb edir, həm də səmərəsizdir.

Buna görə də ölkə iqtisadiyyatında yalnız o sahələr inkişaf etdirilməlidir ki, burada milli müqayisəli üstünlüklər olsun. Empirik müşahidələr göstərir ki, millətin ictimai psixologiyasından, mental dəyərlərindən, davranış normalarından, dini dəyərlərindən, mədəniyyətindən və mətbəxindən asılı olaraq,

hömçinin iqlim və coğrafi şəraitindən bir millətin nümayəndələrindən yaxşı sənətkarlar yetişir bu da sənayenin xüsusən də emal sənayesinin bərqərar olunmasında, digər xalqlarda heyvandarlıq və ya əkinçilik işlərinin görülməsi, başqaları yaxşı alver etməyi, sələmçiliyi və ictimai iaşə müəssisələrini işlədə bilirlər. Göründüyü kimi hər bir millətin düşüncə tərzini onun iqtisadi inkişafını müəyyən edir. Milli idialogiyanın milli iqtisadiyyatın və dövlətin qurulmasında rolu bizim fikrimizcə əsas sayılmalıdır.

Milli dövlət ölkədə yaşayan bütün xalqların, qrupların, insanların dövləti olanda onu milli və suveren dövlət adlandırmaq olar. Suveren dövlət heç bir kənar dövlətlərdən və güc mərkəzlərindən asılı olmayaraq özünün daxili və xarici siyasətini qurmalıdır. Milli dövlətin özünün sərhədləri olmalı, bu sərhədlər qorunmalı, ordusu və digər güc strukturları olmalı, milli valyuta vahidi olmalı və bütün iqtisadi potensialı ilə qorunmalıdır. Onun bütün ölkə ərazisində maneəsiz tətbiqə aləti və dəyər ölçüsü olması təmin edilməlidir.

Milli dövlətin özünəməxsus dövlət himni və bayrağı olmalıdır. Təsədüf deyildir ki, bu rəmzlər əksər xalqlarda sokral xarakter daşıyır. Bizdə də artıq bayraq günün qeyd olunması, şəhidlərin dəfn edilməsi prosesində bayraqdan bir rənz kimi istifadə edilməsi artıq ənənə formasını alır.

Son dövrlərdə qloballaşma şəraitində milli dövlətin fəaliyyət göstərməsi bir sıra çalılarla xarakterik olmuşdur. Qloballaşma milli siyasətin sonu deyildir. Əksinə yeni vasitələrlə onun aparılması prosesidir. Deməli, müasir qloballaşmanın tənzimlənməsi və demokratikləşməsi heç də mif sayılmamalıdır. Bunun dərin intellektual, institusional və normativ problemləri vardır ki, bunları da milli dövlətlər həll etməlidirlər

Milli yekcinslik bizim zənnimizcə, elə bir anlamdır ki, onsuz millətin vahid davranış kodunu müəyyən etmək qeyri mümkündür. Bizə belə gəlir ki, milli yekcinsliyin aşağıdakı əlamətləri vardır:

- Eyni coğrafi və iqlimli ərazidə yaşama;
- Eyni dildə danışma;
- Birgə tarixin olması;
- Oxşar mətbəxə malik olma və eyni ərzaqlarla, su ilə qidalanma;
- Adət və ənənələrdə dini və mifik inanclarda eynilik, eyni nağıllarla, atalar sözləri və digər zərb məsələləri ilə tərbiyə olunma;
- Həyat tərzində və davranışda eyni mental və psixoloji dəyərlərin olması;
- Vahid dövlətdə yaşama.

Bu əlamətlərin olması hələ o demək deyildir ki, millətin yekcinsliyi təmin olunmuşdur. Gərək uzun müddət millət bir dövlət çərçivəsində yaşasın və ümumi milli sayıla biləcək məsələlər haqqında eyni və ya oxşar fikirə malik olsun. Və bu fikirin və ya ideyanın və ya yol xəritəsinin ətrafında birləşə bilsin. Yalnız bu şərtlər olduqda millətin yekcinsliyi haqqında danışa bilərik.

İndiki dövrdə siyasi birlik dünyada transformasiya şəraitindədir. Transformasiya yeni hadisə deyildir: ictimaiyyətin siyasi tarixində forma və strukturların dəyişkən olması haqqında çoxlu sayda misallar vardır. Yalnız bir neçə yüz ildir ki, ayrı-ayrı dövlətlər və cəmiyyətlər bir-birləri ilə münasibətdədirlər. Və onların taleləri bir birləri ilə sıx şəkildə çülğələşmişdir.

Gedən proseslərin intensivliyi və fasiləsizliyi başa düşməyə imkan verir ki, baş verən dəyişikliklər yeni gözləntilərə gətirir. Bu gözləntilər dərin struktur çevrilişləri kimi sayıla bilər. Onlar özündə insan haqlarının qorunması rejiminin təkamülünü ehtiva edir. Beynəlxalq hüquq nöqtəyi nəzərən dövlət insan haqları aspektindən legitim sayıla bilməz. Başqa tərəfdən təhlükəsizliyin, ayrı-ayrı problemlərin (korrupsiya, narkotrafik) beynəlmilləşməsi də dövlət suverenliyi çərçivəsini daraldır.

Təhlükəsizliyin beynəlmilləşməsi, müdafiə və təminat proqramlarının transmilləşməsi nəzərə alır ki, ayrı-ayrı silahların komplektləşdirici hissələrini digər çoxlu sayda ölkələr istehsal edirlər. Ətraf mühitin dəyişməsi, hər şeydən əvvəl qlobal istiləşmə, azon təbəqəsinin aşılınması milli dövlətlərin apardığı milli siyasət çərçivəsini daraldır. Artıq onlar milli maraqlardan çıxış edərək siyasət apara bilmirlər. Qlobal problemlər milli dövlətin siyasətinə məhdudiyyətlər qoyur.

Informasiya və kommunikasiya texnologiyalarında inqilab ölkələr daxili və xarici sosial –iqtisadi və siyasi proseslərin elastikliyinə və intensivliyini artırmışdır. Kapital bazarlarının yeni əsaslarla tənzimlənməsi, maliyyə və digər kapitalın hakimiyyətinin artması əməyə və dövlətə təsirini yüksəltmiş və bununla da beynəlxalq maliyyə iqtisadi böhrana gətirmişdir.

Bu cür mühüm dəyişikliklər siyasi cəmiyyətin mahiyyətinin və gələcək perspektivlərinin dəyişməsinə şərtləndirir. Bu prosesin əsasında istiqamətlər arası siyasi problemlərin artması durur. Bu cür daxili və xarici problemlərin olması onların haraya aid edilməsini çətinləşdirir. Bir qism məsələlər milli dövlətin, digər qism məsələlər isə beynəlxalq təşkilatların kompetensiyasındadır. Həqiqətən də milli dövlət hakimiyyəti regional və beynəlxalq siyasi proseslərdə iştirak edir. Onlar üçün transsərhəd koordinasiya və nəzarət problemləri yaranır. Bunları isə ayrıca götürmüş milli dövlət həll edə bilmir. Buna görə də regional təşkilatlarda iştirak etməyə zərurət yaranır. Ona görə də yalnız Azərbaycan MDB, Qara dəniz iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatında, Tüksoyda, İslam dövləti konqressində və digər Şərqi-Qərbi və Cənub-Şimal regional təşkilatlarında iştirak edir.

Deməli artıq siyasi məkan anlamı milli ərazi ilə bağlı deyildir. Transsərhəd problemlərinin artması eyni talelərə malik regional vahidlərin yaranmasına

gətirir. Avropa İttifaqı, Şanxay Əməkdaşlıq təşkilatı, Sakit okean ölkələrinin əməkdaşlığı təşkilatı məhz bu cür transsərhəd problemlərini həll etmək üçün yaranmışlar.

Digər tərəfdən milli dövlət çox vaxt elə qərarlar verir ki, bu qərarlar təkcə öz dövlətlərinin vətəndaşlarından başqa digər ölkələrin vətəndaşlarını əhatə edir. Məsələn, seksual həyatın tənzimlənməsi, sağlamlıq, ətraf mühitin vəziyyəti, narkomaniya və korrupsiya haqqında çıxardığı qərar yaxın sayıla biləcək dövlətin vətəndaşlarının həyatına da güclü təsir edir.

Nəzərə alaq ki, siyasi qərarın mahiyyətini yalnız milli dövlətlə izah etmək çətinidir. Dövlətin strukturları və orqanları uzun müddət fəaliyyət göstərdiklərinə görə hələ də öz güclərini və fəaliyyət diapozonunu saxlayırlar. Amma artıq ölkə çərçivəsindən çıxan, regional və qlobal problemlərə çevrilən məsələlərin həllində onlar acizdirlər.

Avropada Avropa İttifaqının inkişafı ayrı-ayrı milli və suveren dövlətlərin yaşaması haqqında qızğın diskussiyalara səbəb olmuşdur. Lakin bu məsələlər digər regionlar üçün də vacibdir. Bu ölkələr anlamamalıdır ki, yeni problemlər, ələxsus da miqrasiya, təhlükəsizlik və iqtisadi inkişafın yavaşması problemləri milli sərhədlər tanımır və hər bir ölkəyə daxil olur. Bunları isə ayrıca milli dövlət həll etmək iqtidarında deyildir. Bunları birgə söylər nəticəsində dövlətlərsarı və ya dövlətlər üstü təşkilatlar həll edə bilərlər.

Qloballaşma həm də bizim cəmiyyətin siyasi quruluşu və ələxsus, demokratik quruluşu haqqında təsəvvürləri alt-üst etmişdir. Demokratik quluşun daxili və xarici tərkibləri vardır. Bəllidir ki, demokratiyanın “keyfiyyəti” siyasi qərarın qəbulu prosesinin hansı dərəcədə vətəndaş cəmiyyətindən asılı olması ilə ölçülür. Amma indi demokratiyanın keyfiyyəti vətəndaşların siyasi sferanın

resurslarına və mexanizmlərinə əl çatması ilə müəyyən olunur. Bu resurslara nail olma iqtisadi, mədəni və digər amillərdən ibarət modeldən ibarətdir. İndiyə qədər çox vaxt ya transsərhəd ya da milli məsələlərin həlli əsas götürülür. İndi çoxlu sayda milli dövlətlər milli demokratiyanı ya da suveren demokratiyanı tətbiq etmək istəyirlər. Lakin demokratiya elə bir mahiyyət daşıyan hadisədir ki, onu müəyyən sərhəddə saxlamaq geri zəkalıqdır.

Demokratiya elə bir dəyərlər toplusudur ki, onu uğurla hər bir xalq tətbiq edə bilər və bunun əsasında həm dövləti, həm də vətəndaş cəmiyyətini inkişaf etdirər. Bizə belə gəlir ki, demokratiyanın aşağıdakı ümumbəşəri dəyərləri vardır:

- Xalqın dövlət hakimiyyətinin mənbəyi rolu oynaması;
- Prezidentin və Qanunverici hakimiyyətin ümumxalq səsverməsi əsasında seçilməsi;
- Siyasi həyatda plüralizmin bərqərar olması;
- Bir vətəndaş bir səs düsturunun hökm sürməsi;
- İrqiindən millətindən və cinsindən asılı olmayaraq vətəndaşların seçmə və seçilmə hüququnun olması;
- Siyasi partiyaların və siyasi cərəyanların azad şəkildə siyasi mübarizə aparması;
- İnsan haqqlarının qorunması və istifadəsinə şəraitin yaradılması;
- İqtisadi azadlıqlara şərait yaradan biznes mühitinin yaradılması;
- Ümum dövlət və ümummilli qərarların referendum əsasında qəbulu;
- Vətəndaş cəmiyyəti orqanlarının dövlət orqanları tərəfindən nəzarəti.

İndiyə qədər nadir hallarda etiraf edilir ki, siyasi cəmiyyətin forma və perspektivləri ayrı-ayrı proseslərlə sıxışdırılıb çıxarılır. Halbuki, əksər ölkələr milli demokratiyanı üstün tuturlar. Sosial iqtisadi və mədəni rifahi müəyyən edən

çox möhtəşəm güclər milli suveren sərhədlərdən kənar çıxırlar.

Müasir liberal demokratiya hakimiyyətə vətəndaşların etimadı və hakimiyyətin legitimliyi elektoral siyasətin aktivliyindən asılıdır. Lakin tək cə səsvermə ilə dövlətin hakimiyyətinə nəzarət etmək bütün problemləri həll etmir. Dövlət iqtisadi və siyasi, sosial və mədəni proseslərin tənzimlənməsi səlahiyyətini xalq ümumi səsvermə yolu ilə verir.

AİDS, narkotiklər, nüvə tullantıları, insan haqları və korrupsiya kimi problemləri bir dövlət hakimiyyətinə ümumi səsvermə yolu ilə verilən səlahiyyət əsasında həll etmək mümkün deyildir. Çünki, bu problemlər mill problemlər deyildir. Ona görə də milli sərhədlər ayrıca vətəndaşa ümumi qərarların çıxarılmasında iştirakını təmin edir. İndi isə bu məsələlər daha da çətinləşib. Regional və qlobal problemlərin həllində çox vaxt ayrıca milli dövlətin vətəndaşının iştirakı məsələsi həll edilməyib. Avropa İttifaqında dövlətlər üstü hökumət və parlament yaradılmış və buraya birbaşa seçkilər keçirilir.

Artıq dövlətin siyasi həyatının təbiəti şübhəyə alınır. Qlobal və regional qaydada hansı sərhədlərin müəyyənləşməsi yeni dəyərlərə söykənməlidir. Bundan başqa kimin kimi təmsil etməsi sual altına alınır. Hökmürlüq demokratiyaya sığışmır.

Dövlət hökumət ideyası artıq ideya kimi ayrıca götürülmüş dövlətdə müdafiə olunmur. Vahid taleyə malik siyasi qurum bir dövlət çərçivəsinə aid edilmir. Əlbəttə milli siyasi cəmiyyət hökm sürür. Lakin o, yenidən dərk edilir və yeni siyasi, iqtisadi və mədəni strukturlarda yenidən transformasiyaya uğrayır. Əgər bu proseslər siyasi sferaya daxil edilmirsə və ya qəbul edilmirsə, onda ənənəvi siyasi mexanizmlərdən kənarında tənzimlənilir. Ona görə də siyasi hakimiyyət milli hökumətdə olması ləğv edilir. Səmərəli hakimiyyət milli,

regional və qlobal səviyyədə olan güc və amillərin təsiri ilə formalaşır və dəyişir. Başqa sözlə, biz qəbul etməliyik ki, hakimiyyət sistemini təşkil edən amillərin təsiri ilə siyasi hakimiyyət mövqeləşir və transformasiyaya uğrayır.

Beləliklə, biz mürəkkəb və qarşılıqlı əlaqəli dünyada yaşayırıq ki, burada problemlərin genişliyi və sərtliyi (istisadi, siyasi və sosial) və onların təsiri məcbur edir ki, bunları kimlərə ünvanlamaq olar. Güclü geosiyasi güclər şəxsi maraqlar çərçivəsində həll etməməlidilər və öz gücləri sayəsində müasir təsisatların fəaliyyəti dəyişməlidir. Həqiqi mənada onların anlanması həm praktiki, həm də nəzəri cəhətdən artıq başlamışdır.

Bu gün əksər milli dövlətlər qlobal dəyişikliklərin və qlobal axınların iri modellərinin funksional hissələrinə çevrilmişlər. Çoxmilli quruluşlar və münasibətlər insan fəaliyyətinin bütün sferalarını əhatə etmişlər. Əmtəələr, kapital, insanlar, biliklər, silah, həmçinin cinayətlər, ətraf mühitin çirklənməsi, dəblər və inanclar tez bir zamanda ərazi sərhədlərini keçir. “Qapalı sivilizasiyalardan” və ya dövlətlərin beynəlxalq birliyindən dünya qlobal, daxilən qarşılıqlı əlaqəli sistemə çevrilmişdir ki, burada iyerarxiya və bərabərsizliyin intensiv və çevik modelləri vardır. Bu dəyişikliklər sürətlə dövlətin yerinə yetirdiyi qərarlara təsir edir.

Qlobal siyasət məkan və zaman çərçivəsində siyasi proseslərin müddətini və o cümlədən siyasi hakimiyyətin və siyasi aktivliyin milli dövlətdən kənarında olmasını xarakterizə edir. Dünyanın bir nöqtəsində edilən hərəkət və siyasi qərar tez bir zamanda bütün digər dünya yerlərinə təsir edir. Bundan başqa müasir kommunikasiya vasitələri sayəsində siyasi hərəkət mərkəzləri və ya siyasi qərarlar mürəkkəb qərarların qəbulu və siyasi qarşılıqlı təsire çevrilirlər. Bu qəbildən olan siyasi proseslər keçmiş imperiyalara nisbətən çoxlu sayda xalqların

və onların nümayəndələrinin fəaliyyətinə təsir edir.

Nəticədə qlobal səviyyədə baş verən hadisələr demək olar ki, ani şəkildə lokal nəticələrə gətirir və əksinə lokal hadisə qlobal nəticəyə keçir.

“Qlobal siyasət” ideyası dövlətdaxili və beynəlxalq, daxili və xarici ,ərazi və yerli ərazi siyasi fərqlər haqqında təsəvvürləri dəyişir. Bu ideya qarşılıqlı əlaqənin bolluğu və mürəkkəbliyi ilə seçilir və qloballaşma şəraitində cəmiyyət və dövlət səviyyəsindən çıxır. Özüdə hökumət və dövlət indi də güclü fəaliyyət göstərən vahidlərdir. Indi onlar qlobal arenanı digər milli dövlət üstü təşkilatlarla bölürlər. Dövlətin əksində beynəlxalq təşkilatlar, təsisatlar və strukturlar durur.

Qeyri-dövlət iştirakçıları və ya transmilli qurumlar, transmilli korporasiyalar, transmilli qruplar, millətlərarası həmkarlar ittifaqı və digər iştirakçılar qlobal siyasətin aktiv iştirakçılarıdır. Bundan başqa submilli digər aktyorlar beynəlxalq səhnədə iştirak edirlər.

Qlobal siyasət təkcə ənənəvi geosiyasi maraqlara, o cümlədən müdafiə və hərbi münasibətləri birləşdirən sistemə deyil, həm də siyasi, iqtisadi və sosial məsələlər əhatə edə bilər.

Ətraf mühitin qorunması, korrupsiya, narkomaniya , terrorizm və insan haqqlarının qorunması elə qlobal problemlərdir ki, bunları bir dövlətin hüquqi səlahiyyətində həll etmək mümkün deyildir. Onların olması qlobal siyasi güclərin balansını pozur. Buna görə də beynəlxalq əməkdaşlığı daha da gücləndirməklə bu məsələləri həll etmək olar. Buna görə də müdafiə və təhlükəsizlik qlobal problemlərin içində birinci yer tuturlar.

“Qlobal idarəetmə” bu problemi başa düşməyə imkan verir. Qlobal

idarəetmə dedikdə-dünya düzmini idarə edən qayda və normalar, rəsmi təsisatlar və təşkilatlar, qransmilli korporasiyaları təmsil edən təsir qrupları və təşkilatları, qeyri-dövlət təşkilatlarının qlobal fəaliyyəti başa düşülür.

Aydındır ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Beynəlxalq Ticarət Təşkilatı və çoxlu sayda milli dövlətlərin iştirak etdiyi çoxlu sayda tədbirlər qlobal idarəetmənin əsas komponentləridir. Əgər qlobal idarəetmə anlayışından sosial hərəkəti, regional siyasi assososiyaları çıxartsaq, onda onun forması və dinamikasını anlamaq çətin olar.

Siyasi qarşılıqlı fəaliyyətin və təşkilatların yeni formalarının sayının artması transmilli əlaqələrin genişlənməsini və dövlətlərin kollektiv siyasi problemlərlə işlərinin olmasını göstərir. Bundan başqa, bu göstərir ki, qeyri-dövlət təşkilatlarının təsiri artır.

“Beynəlxalq rejim” beynəlxalq münasibətlər sistemində mövcud və güman edilən prinsip, normalar, qaydalar və prosedurlar əsasında qərarların qəbulu kimi başa düşülməlidir.

Rejimler müəyyən vaxta nəzərə tutulan sazişlərdir. Vurğulamaq lazımdır ki, bəzi vaxtlar onları əsas hakimiyyət və iqtisadi strukturlar arasında mövcud olan vəziyyət kimi xarakterizə etmək olar. Məsələn, əmtəə və xidmətlərin tədarükündə və yayılmasının tənzimlənməsində bazarların uğursuzluğu və ya vacib trasmill problemlərin həll edilməsi üçün dövlətlər və ya siyasi xadimlər xüsusi rejimler müəyyən edə bilirlər. Rejimler hüquqi məsuliyyət sistemini, əlçatan informasiyan istifadəsini, məsrəflərin aşağı salınmasını və münasibətlərin müəyyənliyini təsbit edə bilər.

Beynəlxalq rejimler ümumi problemlərin tənzimlənməsi və əməkdaşlığın yeni formalarını tapmağa imkan verir.

Demək olar ki, beynəlxalq rejim qlobal idarəetmənin yeni formalarını yaradır. Qlobal siyasətdən, qlobal idarəetmədən və beynəlxalq rejimdən danışarkən bir vacib məsələni vurğulamaq lazımdır. Bu da ondan ibarətdir ki, onların təsirini və ələxsus dövlətlərlə münasibətlərini qiymətləndirərkən iki problemi nəzərə almaq lazımdır.

Birinci, milli dövlət öz suverenliliyinin bir hissəsindən o zaman məhrum olur ki, onun yerində daha çox müstəqil olan ərazi və ya funksional hakimiyyətin forması yaranır və o, milli maraqlardan çıxış etməklə qərarların qəbulu hüququ azalır. Ona görə ki, milli suverenlik həm də məhdud ərazidə hakim səlahiyyətlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

İkinci, qloballaşmanın milli dövlətə təsirini nəzərə almaqla demək lazımdır ki, suverenliklə milli muxtariyyəti ayırmaq lazımdır. Milli muxtariyyət müstəqil şəkildə siyasi məqsədləri müəyyən etmək və onlara nail olmaq deməkdir.

2.2. TMK-ın və Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinin təhlili

Azərbaycan Respublikası keçid dövrünü başa vermişdir. Nəticədə iqtisadiyyatda bazar münasibətlərin informasiyalaşması zəmnində xalq təsərrüfatının səmərəliliyi yüksəlmişdir. Rəqabətqabiliyyətliliyinin artması ölkə müəssisələrinə rəqabət üstünlüyü vermişdir. Söyləmək olar ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı özünün dayanıqlı inkişafına qədəm qoymuşdur. Cədvəl 2.1.-dən görünür ki, əksər sosial-iqtisadi göstəricilərin indeksində sabit artım müşahidə olunur. Əgər 2005-ci ildə

Ümumi Daxili Məhsulda əvvəlki ilə nisbətən artımın 126,4 %-olmasında neft faktoru əsas olmuşdursa, 2009-cu ildən 2015-cü ilə qədər dövrdə müşahidə edilən artım əsasən Qeyri- neft sektorunun inkişafı nəticəsində baş vermişdir. Məhz bu illərdə

Cədvəl 2.1.[23]
Əsas sosial- iqtisadi göstəricilərin indeksi
(əvvəlki ilə nisbətən, faizlə)

Göstəricilər	2005	2009	2010	2011	2012	2015
Əhalinin sayı(ilin sonuna)	101,3	101,1	101,3	101,4	101,3	101,3
İqtisadi fəal əhalinin sayı*	100,3	101,2	101,2	100,8	101,3	101,5
İşsiz statusu verilmiş şəxslərin sayı	100,7	92,4	94,8	98,4	96,0	98,4
Ümumi daxili məhsul	126,4	109,3	105,0	100,1	102,2	105,8
Sənaye məhsulu	133,5	108,6	102,6	95,0	97,7	101,8
Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi	107,5	103,5	97,8	105,8	106,6	104,9
Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər	117,2	81,6	121,2	127,3	118,5	115,1
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması	109,4	104,0	103,2	103,6	103,6	103,4
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması	104,8	106,9	104,5	107,5	108,4	108,0
İnformasiya və rabitə xidmətləri	138,1	113,5	129,7	113,3	115,9	110,7
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	113,0	108,7	108,8	110,2	109,6	109,9
Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər	126,1	112,5	110,8	107,8	108,0	108,2
Sərəncamda qalan real gəlirlər	112,6	109,6	108,1	110,5	113,1	105,5**
Əhalinin gəlirləri	123,3	109,6	113,3	119,1	113,9	108,0**
Əhalinin xərcləri	117,3	109,6	110,5	115,2	110,7	113,7**
Orta aylıq nominal əmək haqqı	124,3	108,6	111,2	109,9	109,4	106,7

*ilkil məlumatlar

** 2005-2015-cü illərdə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının metodologiyasına əsasən bütün işsizlər nəzərə alınmaqla hesablanmışdır

Mənbə:stat.gov.az. regions 2016pdf.s.35

Sənaye məhsulu indeksində azalma baş vermiş, əksinə kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi, Nəqliyyat sektoru, İnformasiya və Rabitə xidmətləri, Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi və Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər indeksində isə orta hesabla sıçrayışlı artımı görmək olar. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, yalnız 2005-ci ildə “İşsiz statusu verilmiş şəxslərin sayı” indeksində cüzi artım (100,7%) olmuşdur. 2009-cu ildən sonra isə bu göstərici indeksində yalnız azalmanı görmək olar. Bu ondan xəbər verir ki, ölkədə yeni açılan iş yerlərinin artması nəticəsində işsizlərin sayı ilbəlil aşağı düşür. Əhali gəlirləri və Orta aylıq nominal

əmək haqqı, Sərəncamda qalan real gəlirlər indeksində 2005-ci ildə sıçrayışlı, təhlil olunan sonrakı illərdə isə orta hesabla ahəngdar artımı görmək olar. Nəticədə iqtisadiyyatda məcmu tələb y ks lmisdir. Qeyd etmək olar ki, bu dinamika bizdə məcmu təklifin yüksəlməsinə təkan vermişdir. Təbii artım prosesinə təkan verilməsini təkcə pərakəndə  mt  dövriyyəsinin v  əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin ilbəil sabit inkişafında deyil, h mçinin  mumi Daxili Məhsulun, Sənaye məhsulunun, Kənd təsərrüfatının, əsas Kapitala yönəldilmiş vəsaitlərin v  digər göstəricilərin ahəngdar yüksəlməsində də görə bilərik.

Bu dövr ərzində Azərbaycan dövləti çoxlu sayda Beynəlxalq  qtisadi təşkilatlarla o cümlədən Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə, Dünya Bankı, Beynəlxalq Ticarət Təşkilatı ilə, Beynəlxalq  qtisadi  nkişaf v   m kdaşlıq Təşkilatı ilə və digər T şkilatlarla  m kdaşlıq edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə yaradılmış Beynəlxalq Humanitar Yardım  zr  Respublika Komissiyası  z fəaliyyətini qaçqın, məcburi köçkün v  kasıb təbəqənin məsələlərinin mütamadi təhlil etməklə qurur. Bu qurum beynəlxalq humanitar, donor ölkələrlə v  dünyaya maliyyə təşkilatları ilə birgə ölkədə yaranan sosial bu və ya digər problemlərin həllinə istiqam tl nmis işlər görür.  ndi bu Komissiya tərəfindən əlaqələndirilən 48 beynəlxalq, 43 yerli humanitar və bu sahədəki inkişaf təşkilatlarının xətti çoxlu sayda layihələr icra edilmişdir. Göstərilən humanitar təşkilatlardan 10-u BMT agentlikl rini, 14-  ABŞ-ı, 16-sı Avropa və 8-i Şərq ölkələrini əhatə edir .

1993-2013 illərdə bu qurumlar tərəfindən qaçqınlara, məcburi köçkünlərə v  aztəminatlı ailələrə 940 mln. ABŞ dolları civarında ərzaq, təhsil mikro-kredit, səhiyyə və qeyri-ərzaq yardımları edilmişdir. Bu qurumlar tərəfindən 14 bank olmayan kredit təşkilatı təsis edilmiş ki, onların 200 mln ABŞ dolları həcmində kredit portfeli vardır və 200 min nəfərdən çox insana xidmət edilmişdir. Vurgulamaq lazımdır ki  sveçr  tərəfinin maliyyələşdirilməsi ilə BMT-nin ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO)

tərəfindən icra edilən "Ağdam rayonunun yeni salınmış qəsəbələrində məskunlaşmış məcburi köçkünlər üçün kəndin inkişafı və ərzaq təchizatı üzrə imkanların artırılması" layihəsi artıq reallaşmışdır. Birinci mərhələdə ümumi dəyəri 664.000 ABŞ dolları (Azərbaycan Hökumətinin payı isə 61.000 ABŞ dolları) olmuş, 2009-2012-ci illəri əhatə edən ikinci mərhələnin ümumi dəyəri isə 1.750.000 ABŞ dolları (255 min ABŞ dolları Azərbaycan Hökumətinin payıdır) təşkil etmişdir. Göstərilən layihənin reallaşmasında 13 min nəfər və ya 3100 ailə yararlanmışdır.

1992-cı ildən etibarən Azərbaycan Respublikası BVF-nin üzvüdür. 1995-ci ildən isə ölkəmiz bu maliyyə təşkilatının yardımları ilə maliyyə dəstəyi alıb . Bu dövr ərzində Aazərbaycana Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən 600 min ABŞ dolları həcmində vəsait ayrılmışdır. Dünya Bankı ilə də Azərbaycan 1992-ci ildən əməkdaşlıq edir və indiyə qədər 3 mlrd ABŞ dolları həcmində maliyyə yardımından bəhrələnmişdir. 2016-cı ildən isə Azərbaycan dövləti bu qurumlardan 4 mlrd vəsait almaq üçün danışıqlar aparır.

1994-cü ildən etibarən dünyanın ən iri neft TMK-rı Azərbaycanda fəaliyyət göstərir. Azəri, Çıraq və Günəşli yatağının dərin su qatlarında neft hasilatı üzrə bağlanmış əsrin müqaviləsinə görə neft hasilatı konsorsiumu yaradılmışdır. 1994-cü ildə bağlanan müqavilədə “BP” şirkətindən başqa “Amoko”, “Benzoil”, “Remko” “Maqdermot”, “Lukoil”, “Delta” SOCAR, Tükr petrolları, Statoil şirkətləri fəaliyyət göstərir. Sonradan Bp şirkəti ilə “Amoko” şirkətləri qovuşmuş, “Benzoil”, “Remko”, “Makdermot”, “Delta” Socar və Lukoil kimi şirkətlər konsorsiumdakı paylarını digər şirkətlərə satmışlar. Hal-hazırda bu konsorsiumda pay bölgüsü aşağıdakı kimidir:

- BP -35,78%-əsas operator;
- Chevron Texaco -11,27%;
- SOCAR Azerbaijan- 11,65%;
- İNPEX-10,96%;

- Statoil-8,5633%;
- Exxon Mobil-8,006%;
- TPAO-6,75%;
- İtochu-3,9205%.

Əsrin müqaviləsi 30-ilə bağlanmış və 2024-cü ilə qədər dövrü əhatə edir. Lakin 2016-cı ilin dekabrında 2050-ci ilə qədər uzadılmışdır. Bu konsorsium Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti yaranmışdır ki, bu da bilavasitə yuxarıda qeyd edilən neft yataqlarında neftin hasilatı ilə məşğuldur. ABƏŞin əsas operatoru qismində BP şirkəti çıxış edir. Bu də digər yataqlardan neftin laqistikasını həll etmək üçün Sanqaçal neft terminalı tikilmiş və Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi – Ceyhan neft daşımaları kəmərləri çəkilmişdir. Bundan başqa Exxon mobil kimi şirkətlər öz neft paylarını dəmir yolu vasitəsilə də daşıyırlar.

Azərbaycanda iri qaz layihələri də iri Transmilli korporasiyalarla birgə həyata keçirilir. “Şahdəniz” qaz layihəsində aşağıdakı şirkətlər iştirak edirlər:

BP-25,5%-əsas operator;

Statoil- 25,5%;

SOCAR-10%;

Lukoil-10%;

NİCO-10%;

TotAL-10%;

TPAO-9%;

Nəzər almaq lazımdır ki, “Azəri-Çıraq-Günəşli” Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi imzalandıqdan sonra bu yataqların istismarına ABƏŞ tərəfindən 28,7 mlyrd ABŞ dolları civarında investisiya yatırılmışdır. Bu vəsaitin 10,3 mlyrd BP-nin paydır. 1994-cü ildən başlayaraq indiyə qədər 300 mln ton neft hasil edilmiş və Azərbaycan Neft Fonduna 103 mlyrd dollardan çox vəsait köçürülmüşdür.

“Azəri-Çıraq-Günəşli”, “Şahdəniz” və digər bu kimi layihələr prodakşn-şering yəni pay bölgüsü sazişləridir. Bu cür sazişlərin əsas mahiyyəti ondadır ki, konsorsiumda iştirak edən şirkətlər öz paylarına natural ifadədə yəni neft və ya qazla götürürlər. Kimin konsorsiumda payı nə qədərdisə, əldə edilən neftdən də o qədər pay götürür. Azərbaycan Dövlət Neft Fondu 1990-cu ilin sonunda yaradılmışdır. İndiyə qədər buraya 103 mlrd-dan çox vəsait daxil edilmişdir. 16 -il ərzində bu vəsaitin 60 mlrd qədəri dövlət büdcəsinə transfer edilərək infrastruktur layihələrinə , məktəblərin, səhiyyə ocaqların tikintisinə, yolların , körpülərin çəkilməsinə və digər sosial və istehsal mənsəyli layihələrin həyata keçirilməsinə xərclənmişdir.

YUNKTAD kimi təşkilatın iqtisadi yanaşması əsasında şirkətin transmilliləşməsi indeksini irəli sürülmüşdür. Bu indeks üç göstəricinin orta nəticəsinə görə hesablanır.

$$T_{mi} = A_x/A_{\ddot{u}} + S_x/S_{\ddot{u}} + H_x/H_{\ddot{u}} : 3$$

burada :

A_x -xarici ölkə aktivləri;

$A_{\ddot{u}}$ - ümumi aktivlər;

S_x -xarici ölkələrdə satış;

$S_{\ddot{u}}$ -ümumi satışın həcmi;

H_x -xarici övlad və filiallarda işləyən heyət;

$H_{\ddot{u}}$ - bütünlüklə şirkətdə işləyən heyət.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən Transmilli korporasiyaların əksəriyyətinin transmilliləşmə indeksi məqbul sayılır və istehsal etdikləri məhsullarının böyük həcmi xarici ölkələrdə istehsal edilir.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Transmilli Korporasiyalar müxtəlif haqlı və haqsız forma və metodlardan istifadə etməklə möhkəmlənməyə can atırlar.

XX-əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən etibarən yeni SSRİ-dağılma ərəfəsindən başlayaraq nəhəng TMK-lar yeni xammal və satış bazarları, uzuz işçi qüvvəsinə nail olmaq üçün Azərbaycana da ayaq açmışlar.

Ölkədə möhkəmlənmə dövründə bu şirkətlərin, ələxsus da İngilis-Sakson ölkələri Azərbaycanla hədə -qorxu ilə danışmağa başladılar. Buna misal ABŞ-ın dövlət konqresinin “Azadlığa dəstək” MDB ölkələrinə kömək qanununa 907-ci düzəliş etməklə Azərbaycanı təcavüzkar dövlət kimi qələmə vermiş və maliyyə dəstəyinnən məhrum etmişlər.

Bu düzəlişin mənfi fəsadlarını aradan qaldırmaq üçün isə Azərbaycan dövləti Amerikanın və İngiltərənin İri neft şirkətlərinin əlverişli şərtlərlə çalışmasına şərait yaratmağa məcbur olmuşdur. Yalnız 2001-ci il 11 sentyabr faciəsindən sonra ölkəmizə həm də beynəlxalq kəlisiyaya yardım edəndən sonra C.Buş hökuməti bu düzəlişin fəaliyyətini dayandırmışdır. Lakin bu düzəliş hələ də qüvvədədir və istənilən vaxt fəaliyyət göstərə bilər. Bu cür metoddan Türkiyə, Rusiya və İranda da istifadə etmişdir. Xəzərin statusu məsələsini XX-əsrin 90-cı illərindən Rusiya və İran qabardaraq Azərbaycandan əlavə iqtisadi dividendlər əldə etməyə müvəffəq olmuşlar. Beləki Rusiyanın “Lukoil”şirkəti Əsrin neft müqaviləsində, Şahdəniz qaz yatağının istismarında, Qarabağ, Abşeron və Yalama kimi yataqlarda neft hasilatı ilə məşğul olmağa müvəffəq olmuşdur. İranın dövlət neft şirkəti isə Şahdəniz yatağında pay almışdır. 1995-ci il mart ayında dövlət çevrilişinin mənfi fəsadlarını aradan qaldırmaq üçün isə Azəri, Çıraq və Günəşli yataqlarındakı payından SOCAR şirkəti Türkpətrolları şirkətinə 5% vermişdir və beləliklə Türk şirkətinin beynəlxalq konsorsumdakı payı 6,75% -ə yüksəlmişdir.

Transmilli neft korporasiyalarının təcidi ilə 1995-ci ildə ABƏŞ-ə dövlətimiz tərəfindən müstəsna vergi güzəştləri edilmişdir. Belə ki, ABƏŞ-in mənəfətdən vergi dərəcəsi 25% müəyyən edilmişdir. Halbuki, o, dövrdə bizim müəssisələrin

mənfəətdən vergi gərəcəsi 35% idi. Bundan başqa ABŞ, İngiltərə və Rusiya dövlətlərinin təqidi ilə onların Azərbaycanda işləyən neft şirkətləri ikili vergitutmadan azaddırlar.

Bundan başqa TMK-ları Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dövlətlər digər diplomatik yardımlar da edirlər. 90-cı illərin axırı 2000-ci illərin əvvəllərində ölkə mətbuatı R.Kozlarıç, Eskudero Amerika səfirlərinin və Norveç səfirinin hansı xahişlərlə ölkə rəhbərinə müraciət etmələri haqda çoxlu sayda məlumatlar yazmışlar.

TMK-lar yerli məmurları şantaj etməkdən, onlara müxtəlif bəxşilər verməklə istədiklərinə nail olmaqdan da çəkinmirlər. Təsadüfi deyildir ki, Exxon və Texaco kimi şirkətlərin maliyyə büdcələrinin məxaric maddəsi kimi “bəxşiş” də göstərilir.

Neft TMK-ları miqyasa görə qənaətdən maksimum şəkildə yararlanmağa can atırlar. “Bp” və “Amoko” şirkətlərinin qovuşması nəticəsində onların əsrin müqaviləsi üzrə fəaliyyət göstərən payı 35,75% çatmışdır. Bundan başqa yalnız Azərbaycanda təkə BP-nin ofisi qalmış “Amoko” nun ofisinə isə xitam verilmişdir.

Bp-i şirkəti Statoil şirkəti ilə strateji alyansda olması ona əlavə sinergetik və inteqrasiya effekti verir. Konsorsium vasitəsilə ölkəmizdə bu şirkətlərin fəaliyyət göstərməsi riski diversifikasiya etməyə və əlavə qazanclar götürməyə imkan verir.

Korporasiya daxili qiymətlərdən istifadə BP-i şirkətinə əlavə istiqamətlərdən, əsasən də xərcləri şişirtməklə qazanc əldə etməyə imkan verir. Məsələn, ABƏŞ-in fəaliyyətinə lazım olan xammal, materialları, maşın və avadanlıqları, müxtəlif reagentləri və kimyəvi maddələri BP-nin və ya onunla afile olunmuş və başqa ölkələrdə yerləşən zavodlarından baha qiymətə alınır. Nəticədə ABƏŞ itirsə də bütünlüklə BP-i şirkəti qazanır.

Bundan başqa Bp-i öz işçilərinə daha yüksək maaşlar verməklə, onları bahalı mənzil kirayə etməklə və ofis xərclərini artırmaqla maya dəyərini şişirdir. Onsuz da bu xərclər neftin çıxarılma xərclərində otuzdurulur və SOCAR -a verilən hesablarda

nəzərə alınır. Yəni xərclər nə qədər yüksək olsa, bu da ABƏŞ-ə neftçıxarma xərclərini artımağa, deməli mənfəəti azaltmağa imkan verir: fərqi nədir ki, ya maya dəyərini şişirtməklə BP qazansın, ya da mənfəətin yenidən bölüşdürülməsi ilə.

Bp və bu kimi şirkətlərin qazanmalarının digər üsulu xam neftin ölkədən çıxarılmasına üstünlük vermədir. Sonda bu xam neft bu şirkətlərin digər ölkələrdə yerləşən neftayırma zavodlarında emal edilir. Yüksək oktanlı məhsullar, xüsusən də benzin son alıcılara yüksək qiymətə satılır. Halbuki, Azərbaycan kimi ölkəyə bu xammalın burada emal edilməsi və emal əsasında əldə edilmiş son məhsulların bazarda satılması daha çox gəlir gətirərdi.

Neft TMK-rı işlədikləri ölkələrdə 1 dollar qoyduqları sərmayədən 10 dollar qazanmırlarsa, onda heç nə qazanmadıqlarını deyirlər. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, əgər ABƏŞ tərəfindən 28,7 mlyrd ABŞ dollar, BP- isə 10,3 mlyrd dollar Azəri, Çıraq və Günəşli yataqlarına sərmayə yatırılıbsa, onda onların qazancları müvafiq olaraq təxmini 287 və 103 mlrd olmuşdur. Göründüyü kimi ABƏŞ-in qazancı Azərbaycanın Dövlət Neft Fondunun qazancından (103mlrd) 3 dəfə çoxdur.

TMK-lar özlərinin iqtisadi və maliyyə məsələlərinə Azərbaycan kimi ölkələri salmaqla onlardan maksimum mənfəət əldə etmək istiyirlər.

TMK-ları qəbul edən ölkələr onların ssenarisi ilə oynamadıqda siyasi, iqtisadi və sosial çətinliklərlə üzləşirlər.

Bizə elə gəlir ki, 2016-cı iləin sonundan əsrin müqaviləsinin müddəti 2050-ci ilə qədər uzanandan sonra Azərbaycanın maliyyə bazarında 2015-ci ildən sürən qeyri-sabitlik və manatın devalvasiyası prosesi dayanacaqdır. Çünki, artıq “Bp “istədiyinə nail olmuşdur.

Amma demək lazımdır ki, Azərbaycanda ölkənin neft sənayesinə xarici investisiyanı cəlb etməklə bir çox siyasi, iqtisadi və sosial məsələləri həll etməyə müvəffəq olmuşdur. Hər şeydən əvvəl, Ermənistanın hərbi təcavüzünə son qoyulmuşdur. Rusiya və İranın siyasi və iqtisadi təpkişi azalmışdır. Azərbaycan neft

daşımaları ilə bağlı çoxlu sayda regional layihələrin icraçısı kimi çıxış etmişdir. Təkcə neftin daşınması ilə deyil, həmçinin digər Şərqi-Qərbi və Cənub-Şimal layihələri icra olunmağa başlanmışdır. Azərbaycan bu layihələrin başlanmasının katalizatoru kimi çıxış etmişdir. Ermənistan əksər regional layihələrdən məhrum olmuşdur. Biz Ermənistanın siyasi və iqtisadi cəhətdən təcrid olunmasına, onun təcavüzkar, narkobizneslə məşğul olan, nüvə tullatılarını transfer edən ölkə kimi tanınmasına nail olmuşuq.

İqtisadi baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, neft sənayesinə yatırılan hər bir dollar zəncirvari olaraq digər sahələrə də sərmayələr gətirmişdir. Artıq ölkədə xidmət sferası, kənd rəsərrüfatı modern səviyyədə inkişaf etmişdir. İndi qeyri-neft sahələrinin xüsusən də emal yüngül və yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsinə şərait yaranmışdır.

TMK-lar strateji alyanslar, konsorsiumlar, müştərək müəssisələr, müqavilə əsasında idarəetməyə götürməklə, lisenziya, lizinq, frənçayzinq və injinirinqi inkişaf etdirməklə də xarici bazarlarda möhkəmlənməyə can atırlar. Texnologiyalar dedikdə elmi-texniki ,bədi-konstruktor, idarəetmə,kommersiya ,maliyyə və digər biliklər başa düşülür ki,onlarsız müəyyən bir məhsulu istehsal etmək qeyri-mümkündür.

Texnologiya məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyini müəyyən edir.Məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyi onun elə xarakterik cəhətlərə malik olmasını nəzərdə tutur ki, rəqib müəssisədə buna oxşar xarakterli məhsul olmasın.Ümumiyyətlə texnoloji biliklər intellektual mülkiyyət ,sənaye mülkiyyəti, nou-xau kimi təsnifləşdirilir.Bunların da bir-birindən fərqli obyektləri vardır :

- I. İntellektual mülkiyyətin obyektləri kimi - elmi,ədəbi,incəsənət və digər yaradıcı fəaliyyətin əsərləri çıxış edir və bunlar müəlliflik hüquqları vasitəsilə qorunur.Əsəri kim birinci yazıb nəşr edibsə elə o da onu qoruyur.Həmin əsər onun intellektual mülkiyyətidir.

II. Sənaye mülkiyyətinə isə müxtəlif faydalı modelləri sənaye nümunələrini, ticarət nişanlarını və digər bu kimi obyektləri aid edirlər. Sənaye mülkiyyəti patentləşməmişə onda 0, müəssisənin kommersiya sirri sayılır və "nou-xau" adlanır. Yəni patentləşməyən intellektual mülkiyyət "nou-xau" dur.

İntellektual mülkiyyətin qorunması adətən patentin verilməsi ilə aparılır. O, patent sahibinə müəyyən bir ərazidə müvafiq texnologiyadan istifadədə müstəsna hüquq verir. Yəni siz öz texnologiyanızı patentləşdirirsiniz və özünüzün istehsalını müəyyən mənada qoruyursunuz, digər rəqib müəssisələr sizin texnologiyadan istifadə edəndə arbitraj məhkəməsinə müraciət edirik və patentləşdirdiyiniz üçün sizə dəyən maddi və mənəvi zərərlər ödənilir.

Texnologiyanın patent müqaviləsi rəqabət mübarizəsində patent sahibinə müstəsna hüquq verir, ona digər rəqiblərdən bazarı azad etməyə imkan verir və digər şəxslərə lisenziya əsasında texnologiyadan istifadə etmə hüququnun verilməsi imkanını verir.

Adətən patentləşmiş texnologiyalar lisenziya müqaviləsi əsasında , patentləşməyən kommersiya sirri kimi saxlanılan bilgilər "nou-xau" müqaviləsi əsasında verilir.

Ticarət adı , ondan istifadə etmək isə franşiza müqaviləsi əsasında həyata keçirilir. Lisenziya müqaviləsi zamanı lisenziar lisenziata (istifadə edənə) müəyyən bir lisenziya obyektindən müddətli və ödənişli istifadə etmə hüququ verir. Əgər lisenziya müqaviləsi əsasında texnologiya 1 ölkədən digər ölkəyə ötürülsə , buna əsas kimi aşağıdakılar səbəb ola bilər:

1. Ölkə daxilində bu texnologiyadan istifadə imkanının və ya məqsədə uyğunluğunun olmaması Məsələn; hər hansı 1 şəxs elə ixtira edib ki , öz ölkəsində sənaye səviyyəsi, ixtisas səviyyəsi imkan vermir ki, öz ölkəsində istifadə etsin, amma bu yeniliyindən nəşə qazanmaq istəyir və başqa ölkənin

lisenziatına istifadəyə imkan verir ki, ondan istifadə etsin və mənfəəti bölüşsün.

2. Məhsulun ixracının iqtisadi və siyasi cəhətdən imkanının olmaması.
3. Daxili bazarın həcmnin böyük olması.

"Nou-xau" – ümumi texnologiya patentləşir məs; "kalaşnikov" avtomatı patentləşir lakin onun müəyyən tərkibi tutaq ki, metalı sirr olaraq saxlayır ki, bunu ancaq özü istehsal edə bilsin. Buna misal olaraq "Coca-cola" nı göstərmək olar ki, hansı ki tərkibi sirr olaraq qalır. Mənfə cəhəti odur ki, əgər kimsə sirri ələ keçirə bilsə, müəlliflik hüququ qorunmur.

Beynəlxalq praktikada texnologiya satıcısının lisenziatın qazandığı mənfəətdə payı 10-35% təşkil edir. Lisenziya müqaviləsi üzrə ödənişlər aşağıdakılardır :

Royaltip – göstərir ki, siz mənə ilbəlil haqqımı ödəyəcəksiniz. Tutaq ki bu məbləğ 1-ci il 500 məhsul istehsal edəndə mənim payım 35% olacaq. 2-ci il 1000 məhsul istehsal edəndə 30% olur. Burada miqdar artdıqca faiz azalır. Ola bilər ki müqavilə 5 ilə bağlanır və bu zaman illərə uyğun miqdar artdıqca faiz azalır. Əyani misal olaraq aşağıdakı illərə uyğun olaraq faiz göstəricilərinə nəzər salmaq :

1-ci il - 35%.

2-ci il - 25%.

3-cü il - 19%

4 cu il - 14%

5 ci il - 11%

Yəni illərə uyğun olaraq faiz norması getdikcə azalır.

Pausual – burada ödəniş isə tam fərqli həyata keçirilir. Burada ödəniş əyani olaraq bu formada baş verir. Belə ki, lisenziya deyir ki, əgər müqavilə 10 ilə bağlanmışsa 3 ildən sonra 10.000 man. verəcək və ya 1-2 dəfə ödəniş olunur və bununla bitir.

Qarışıq – burada isə ödəniş- birinci müəyyən məbləğ ödənilir. Tutaq ki 3000 man. sonra isə lisenziya lisenziyara əldə etdiyi gəlirdən faiz-faiz ödəyir.

Təcrübədə lisenziya müqaviləsinin 3 əsas növündən istifadə olunur :

- I. Sadə lisenziya – lisenziya özündə də hüquq saxlayır ki, özü də istifadə edə bilər və istədiyi başqa şəxslərə də sata bilər. Bu zaman lisenziya bir neçə ölkəyə də verilir.
- II. Müstəsna lisenziya – əyani olaraq belə izah etmək olar ki, mən deyirəm ki, bu texnologiya ilə məhsul istehsalı bir sənədə bir də mənə. yəni lisenziya 1 nəfərə verilir, bir də özündə saxlayır.
- III. Tam lisenziya – bu zaman həm istehsal hüququ həm də digər şəxslərə satmaq hüququ lisenziyaya keçir.

Beləliklə, demək olar ki, TMK-lar Azərbaycan iqtisadiyyatında XX-əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq əsas güc sahibinə çevrilməyə başlamışlar. Onlarla dövlətin və yerli cəmiyyət arasında sivil münasibətlərin qurulması həmişə müşkül məsələ olmuşdur. Yalnız yerli milli mənafeləri nəzərə alan milli hökumət TMK-ın ölkədəki fəaliyyətinin normal məcaraya yönəldə bilər. Çalışmaq lazımdır ki, bu iş daha da güclənsin deyər, yerli nəzarətedici və tənzimləyici orqanlar TMK-ın fəaliyyətinə müdaxilə edə bilsinlər. Xüsusən də bu Vergilər Nazirliyinin, Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin fəaliyyətində daha da bariz şəkildə özünü göstərməlidir. Əmək müfəttişliyi yerli vətəndaşların xarici şirkətlər tərəfindən

haqqlarının pozulması hallarına daha da həssas yanaşaraq, hər bir siqnala tez reaksiya verməlidirlər.

Başqa bir məsələ SOCAR, Azərsun və bu kimi digər yerli şirkətlərin ölkə çərçivəsindən çıxaraq beynəlmilləşməsi və qlobal strategiya əsasən fəaliyyət göstərmələridir. Nəzərə almaq lazımdır ki, SOCAR şirkəti 2008-ci ildə «Petikim»i özəlləşdirən və bununla da Türkiyə bazarına daxil olan SOCAR 2012-ci ilin ortalarında neft-kimya sektorunun yenidən qurulmasına 250,0 milyon ABŞ dolları sərmayə qoyaraq şirkətin istehsal həcmi 10% yüksəltmişdir. Şirkət rəhbərliyinin işləyib hazırladığı «hücum» strategiyası sayəsində istehsal gücü 10 milyon ton məhsul emalı olan «Star» neft emalı zavoduna 5,0 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya cəlb ediləcəkdir. Qeyd etdiyimiz strategiyanın digər tərkib hissəsi kimi İzmir vilayətinin Əliağa ilçəsində 600 MV gücündə istilik elektrik stansiyasının tikintisi də nəzərdə tutulmuşdur. Bütün bunlardan başqa SOCAR-ın Türkiyədəki ən iri sərmayəsi bu yaxınlarda iki ölkə arasında imzalanmış Trans-Anadolu Boru xətti (TANAP) layihəsidir. Təhvili 2018-ci ilə nəzərdə tutulan boru xətti ilə il müddətinə 16 milyard kub metr qaz nəql olunacaqdır. Qazın 6 milyard kub metri Türkiyəyə, 10 milyard kub metri isə Avropanın digər ölkələrinə çatdırılacaqdır. SOCAR şirkəti davamlı inkişaf və genişlənmə strategiyasına əsasən «Petikim» limanını konteyner limanına çevirməyi planlaşdırır. 2013-cü ilin əvvəllərində limanın təməli qoyulmalıdır və bu işlərə 300,0 milyon ABŞ dolları həcmində sərmayə yatırılacaqdır. Qarşılıqlı razılaşmaya əsasən TANAP layihəsi reallaşdıqdan sonra Türkiyənin əsas qaz tədarükçüsü məhz SOCAR olacaqdır. 2013-cü ilin əvvəlinə Türkiyəyə 6,6 milyard kub metr təbii qaz ixrac edilir. TANAP istifadəyə verildikdən sonra isə bu rəqəm 16,6 milyard kub metrə çatacaqdır.

Digər tərəfdən SOCAR şirkəti müxtəlif yollarla fəaliyyətini Gürcüstana, Moldovaya, İraqa və başqa dövlətlər yayır. Azərsun şirkəti isə geniş şəkildə fəaliyyətini Gürcüstanda, Rusiyada Orta Asiya ölkələrində İranda və Türkiyədə

yayır. Firmalar daha əlverişli şəraitə malik olan xarici ölkəni seçdikdən sonra bu ölkədə fəaliyyət strategiyasını müəyyənləşdirməlidirlər. Firmanın digər ölkənin bazarına daxil olma strategiyasının seçilməsinə bir sıra amillər təsir göstərir. Buna firmanın maliyyə imkanları xarici bazara daxil olma imkanları xarici bazarın cəlbediciliyi risk amili ölkənin sosial – mədəni mühitini və s digər amilləri göstərmək olar.

2.3. Qloballaşma, inteqrasiya və regionlaşma şəraitində dövlət hakimiyyətinin transformasiyası

Müstəqillik qazanandan sonra Azərbaycan Respublikası sürətlə beynəlxalq bazara inteqrasiya olunmağa başladı. Bu vəziyyət ölkənin çoxlu sayda regional təşkilatlarda təmsil olunması və qlobal proseslərə çulğalaşması ilə müşayiət olunur.

Qloballaşmaya qoşulan Azərbaycanın qarşısında digər ölkələr kimi bir mühüm məsələnin həll olunması durur:- qloballaşma şəraitində dövlət öz suverenliyinin bir hissəsəni itirir ya yox ?

Bizə belə gəlir ki, qloballaşma siyasətini öyrənərkən milli dövlətin suverenliyinin azalmasını və ya dövlətin muxtariyyatının ixtisar edilməsini hökmən qeyd etmək lazım deyildir.

İki dünya müharibəsi başa düşməyə vadar etdi ki, zorakılığın qarşısı alınmasa bəşəriyyətdə lazımı tarazlıq gözlənilə bilməz. Ölkələr və dövlətlər bir birindən çox asılıdır. Bu asılılıq isə yeni müharibələrin baş verməsinə zəmin yaratmamalıdır.

Buna görə də yeni hüquqi dəyişiklikləri qeyd etməyi zəruri sayırıq:

Birinci- beynəlxalq hüququn yalnız dövlətlərarasında fəaliyyət göstərməsi

konsepsiyasından imtina edilmişdir. Ayrı –ayrı individlər və qruplar da beynəlxalq hüququn subyekti kimi qəbul edilmişdir. Buna misal kimi, Beynəlxalq hərbi tribunalı göstərmək olar. Bunun əsasında hərbi cinayətkərlərə qarşı Nyurenberq və Tokio prosesləri həyata keçirilmişdir. 1948-ci ildə İnsan haqları haqqında ümumi deklarasiyası , 1966-cı ildə siyasi və mülki hüquqlar haqqında müqavilə və 1950-ci ildə insan haqları haqqında Avropa konvensiyası qəbul edilmişdir. Bunlar məhz ayrı-ayrı insanları və qrupları beynəlxalq hüququn subyektlərinə çevirmişdir.

İkinci, beynəlxalq hüququn yalnız siyasi və geosiyasi məsələlərlə məşğul olması doktrinasından imtina edilmişdir. Yeni yanaşmaya görə beynəlxalq hüquq daha çox iqtisadi, sosial, kommunikasiya və ətraf mühitin qorunması problemləri ilə məşğul olur. Bununla əlaqədar beynəlxalq təşkilatların(BMT, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq Səhiyyə Təşkilatı, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, Beynəlxalq Ticarət Təşkilatı və.s.) sayı artmaqla bərabər, beynəlxalq hüququn icrasında çoxlu sayda maneələr də yaranmışdır.

Üçüncü, dövlətlər tərəfindən qəbul edilən beynəlxalq hüquq sazişlərindən başqa digər hüquqi normalar da beynəlxalq hüququn mənbələri kimi də çıxış etməyə başlamışdır. Beləki, beynəlxalq ənənələr, sivil xalqlar tərəfindən qəbul edilən hüquqi normalar da digər ölkələr üçün məcburi sayılır. Və bizə elə gəlir ki, sonuncu dövlətlərin suverenliyinə xələl gətirir. Amma bu mənbələrdən başqa “beynəlxalq ictimaiyyətin iradəsi” anlamı da beynəlxalq hüququn mənbəyi rolunu oynamağa başlayır. “Beynəlxalq ictimaiyyətin iradəsi” anlamı bəzi vaxtlarda “qanuni status” da ala bilir və ya beynəlxalq hüququn vəzifəsinin əsasını təşkil edə bilər. Demək lazımdır ki, Liviyaya, İraqa və Suriyaya beynəlxalq ictimaiyyətin bəzi nümayəndələrinin müdaxiləsi məhz “beynəlxalq ictimaiyyətin iradəsi” əsasında baş vermişdir.

Bizə belə gəlir ki, bu təsəvvür beynəlxalq hüquqda mənfə yanaşmadır.

Dünya bu yanaşmanın acı nəticələrini hələ uzun müddət hiss edəcəkdir.

Qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi nəticəsində beynəlxalq hüquqda baş verən dəyişikliklər dövlətlərin, fərdlərin qeyri-dövlət təşkilatların yeni hüquqi sistemdə fəaliyyət göstərməsinin şərtləndirmişdir. Beynəlxalq hüquq bəzi vaxtlarda dövlət suverenliyini məhdudlaşdıran hüquq və vəzifələrin təsbit olunmasını nəzərdə tutur.

Beləliklə, dövlətlər və sivilizasiyalar diskret dünyalar kimi qəbul edilə bilməz. Onlar mürəkkəb münasibələrə, hərəkətlərə və strukturlara qovuşmuşlar. Məlumdur ki, burada qeyri-bərabərlik və ieyrarxiya mövcuddur. Lakin hətta bunlar arasında ən güclü dövlətlər belə beynəlmillələşmənin və regionlaşmanın təsirindən azad ola bilmirlər.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə almaqla dövlətlərlə qloballaşma arasında münasibətləri xarakterizə edən beş əsas xüsusiyyəti söyləmək olar. Bu zaman meyarlar kimi ekstensivliyi və intensivliyin sürətlənməsini, siyasi qloballaşmanın sürəti və səviyyəsi, siyasi birləşmənin demokratikləşməsinə aid etmək olar.

Birinci, milli hökuməti məhsuldar siyasi hakimiyyət kimi qəbul etmək olmaz. Səmərəli hakimiyyət milli, regional və beynəlxalq səviyyədə mövcud olan qüvvələr arasında bölüşmüşdür.

İkinci, milli dövlətin həyata keçirdiyi siyasəti çox vaxt milli dövlət çərçivəsindən kənarında olan qüvvələr həll edir. Əlbəttə indi də milli dövlət atributları vardır. Lakin onlar daha çox iqtisadi, təşkilati hüquq və siyasi proseslərlə bağlıdır.

Üçüncü, iqtisadi, siyasi və sosial proseslərin uğurla getməsində məqarlı olan mill dövlətlər özləri milli muxtariyyətin məhdudlaşdırılmasını istəyirlər. Özündə bu vəziyyət bir-birləri ilə sıx əlaqədə və fəaliyyətdə olan regionlarda daha çox nəzərə çarpır. Məsələn Avropa ölkələrində bu cür vəziyyət yaranmışdır. Hətta Ukrayna və Gürcüstan öz suverenliklərinin bir hissəsindən vaz keçməyə

hazırdılar ki, tək onların vətəndaşları vizasız Avropa İttifaqı ölkələrinə gedib-gələ bilsinlər. Deməli, daha da mürəkkəbləşən regional və qlobal sistemlərdə işləyən ölkələrdə dövlətlərin muxtariyyəti azalır. Beləki, Avropa İttifaqı buraya daxil ölkələrin nə qədər hansı kənd təsərrüfatı məhsulunu istehsal etmələrini də müyyən edir. Amma çoxlu sayda dövlətlərdə hakimiyyətin yüksək dərəcədə təmərküzləşməsi yenə də əsas xüsusiyyət kimi qalır.

Dördüncü, XX-əsrin sonlarında və XXI əsrin əvvəllərində bir sıra ümumi problemlər yaranmışdır ki, onların nəticəsində ayrı-ayrı dövlətlər daha da birbirindən asılı olmuşlar. Əvvəllər sərhədyanı problemləri dövlətlər özləri həll edirdilər. İndi isə elə sərhəd yanı iqtisadi ekoloji və təhlükəsizlik problemləri yaranır ki, onlar da ayrı-ayrı qonşu millətləri oxşar talelərlə üzüzə qoyur. Bu cür problemlərin həlli isə regional iqtisadi və siyasi təşkilatların yaranması və fəaliyyəti ilə bağlı olur. Dünyada nəhəng dövlətlərin qəbul etdiyi qərarlar tək öz ölkələrinin xalqlarına deyil, həm də digər bəzən dünyanın başqa qütbündə yerləşən ölkələrin xalqlarına təsir edir. Transmilli mexanizmlər və güclər milli dövlətlərin sərhədlərini aşaraq fərqli cəhətdə fəaliyyət göstərirlər. Belə dünyada kimin hansı məsələni həll etməsi və kimin qarşısında məsuliyyət daşması haqqında konkret fikir söyləmək çətin olur.

Beşinci, “özünki”, “kənar” işlər, daxili və xarici siyasi problemlər, milli dövlətin suveren işləri ilə beynəlxalq işlər arasında fərqləri görmək məsələsi də mürəkkəbləşmişdir. Hökumətlər narkomaniya, AİDS, məhdud və bərpa edilməyən resurslardan istifadə, tullantıların emal edilməsi, qlobal istiləşmə kimi problemlər ilə üzləşirlər. Bundan savayı TMK-ın qlobal investisiya siyasəti, vergitutma mənbəyindən məhrum olma qorxusu çoxlu sayda milli iqtisadi siyasət alətlərindən istifadəni məhdudlaşdırır.

Səmərəli idarə etmənin yerinə yetirildiyi siyasi məkan artıq ölkə sərhədi ilə üst-üstə düşmür. Artıq müasir qloballaşma siyasəti formaları siyasi

hakimiyyətdən ərazi əlamətlərini sıradan çıxarır.

XIX əsrdən başlayaraq statistik məlumatların müqayisəsi göstərir ki, əmtəələrin, sərmayələrin və işçi qüvvəsinin axını beynəlmilləşir. Bu da beynəlxalq inteqrasiya ilə müşayiət olunur. Dünya iqtisadiyyatı daha da inteqrasiya olunmuşdur. Burada “vahid qiymət qanunu” fəaliyyət göstərir. Tarix isə istisadiyyatın beynəlmilləşməsinə əks etdirir. Qloballaşma dünya bazarının inteqrasiyalaşmasını nəzərdə tutur.

Qloballaşmanın əksinə çıxan skeptiklər qeyd edirlər ki, qloballaşma milli dövlətlərin iqtisadi proseslərin tənzimlənməsinə təsiri gücünü nəzərə almırlar. Milli dövlətlərin əllərində kifayət qədər iqtisadi proseslərə qarışma alətləri vardır. Skeptiklərə görə indi iqtisadi aktivlik daha çox regionlaşır. Dünya iqtisadiyyatı üç maliyyə və ticarət blokunda təmərküzləşir (Avropa, Asiya-Sakit okean regionu və Şimali Amerika).

Antiqlobalçıların dediyinə görə beynəlxalq hüquq milli hakimiyyətlərə az təsir edir və milli dövlətlər iqtisadi aktivliyin sürətlənməsində daha çox vasitələrə malikdirlər. Milli hökumətlər qloballaşmanın passiv şikarları deyil, əksinə memarlarıdır. Bəzi tədqiqatçılara görə beynəlmilləşmə ABŞ dövləti tərəfindən yeni iqtisadi qaydaları müəyyən edən addımlarının nəticəsidir.

Antiqlobalistlərə görə beynəlmilləşmənin səbəbləri fərqli olsa da, qloballaşma Şimalla Cənub arasında fəqri silmir. Əksinə, varlı Şimalda ticarət və investisiya axınları artdıqca, üçüncü Dünya Ölkələrində iqtisadi marjinalaşma yüksəlir. Belə qeyir-bərabərlik təcavüzkar millətçiliyi və dini fundamentalizmin artmasını şərtləndirir. Bu da qlobal sivilizasiyanın yaranmasına deyil, sivilizasiya, mədəni və etnik blokların genişlənməsinə gətirir.

Beləliklə, milli hökumətlərin hakimiyyəti və ya suveren dövlətçiliyin gücü iqtisadiyyatın beynəlmilləşməsi və qlobal idarəetmə ilə əvəzlənmir. Bu belə deyildir. Nə qədər ki, milli maraqlar bəşəri maraqlardan üstün tutulursa bu

yanaşma da qalacaqdır və suveren dövlətlər qalacaqlar. Dünyada qarşılıqlı bağlılıq artsa da, dövlətləri, fərdləri və qrupları ayıran fərqlər də çoxalır.

Antiqlobalçıların arqumentləri daha çox lokal sivilizasiyaların mədəni-tarixi tipləri nəzəriyyələrinə söykənir. Bu nəzəriyyələrdə xəttilik, labüdlü biristiqamətliklik inkar edilir.

Tərəqqi o demək deyildir ki, hamı bir tərəfə getməlidir və qərb dəyərləri hamı tərəfindən şəxsiz qəbul edilməlidir. Qərb sivilizasiyası hələ bütün sivilizasiya deyildir. Heç bir sivilizasiya hegimonluğa can atmamalıdır. Qərbin mənəvi dəyərlərini anlamadan bütün digərləri tərəfindən qəbul etmə və həyatda onlara arxalanma daha çox mənfi fəsadlar yarada bilər.

Birinci, hər bir qəbilə və xalqlar ailəsi ayrıca dilə və yaxın dilə malik olaraq özünəməxsus mədəni-tarixi tipi əks etdirir.

İkinci, eyni mədəni-tarixi tipə aid olan xalqlar siyasi müstəqilliyə malik olmalıdırlar. Siyasi müstəqillik olmadan heç bir sivilizasiya inkişaf edə bilməz.

Üçüncü, bir mədəni-tarixi sivilizasiya tipi digər xalq tipinə ötürülə bilməz. Hər bir tip başqa təsirlərə məruz qalaraq yeni sivilizasiya dəyərlərini ortaya qoyur. Sivilizasiyaların bir-birinə təsiri vardır. Lakin müəyyən məkan və zaman kəsiyində onlar bir-birini əvəz edə bilmir.

Dördüncü, sivilizasiya yalnız o zaman tamlıq əldə edir ki, konkret mədəni-tarixi tipin etnik elementləri vahid siyasi məqsədlər güddükləri vaxtda siyasi və federativ müstəqilliyə malik olurlar. Yalnız bu yolla eyni mədəni-tarixi tipə aid olan xalqlar daha geniş şəkildə ilkin sivilizasiya dəyərlərindən istifadə edirlər.

Beşinci, mədəni- tarixi tipli sivilizasiyanın artım dövrü uzun olsa da, onların yetkinlik və məhsuldar dövrü qısa olur. Bu o deməkdir ki, sivilizasiyaların yaşam tsikli nisbətən bəşəriyyət tarixində qısaadır.

Deməli, hər bir mədəni-tarixi tipi özünə məxsus xüsusiyyətlərə malik olsa da, müəyyən tsikl keçir. Bu tsikldə o, dəgər sivilizasiya xalqları ilə ciddi təmasda olur. Tsikl başa çatdıqda bu sivilizasiyanın missiyası qurtarır və o, yerini digərinə verir.

Transformistlər isə qeyd edirlər ki, qloballaşma bəşəriyyətdə əsas hərəkətverici qüvvədir və müasir cəmiyyətdə sosial, iqtisadi və siyasi dəyişikliklərlə müşaiyət olunur. Qloballaşma prosesi labüddür. Ayrı-ayrı dövlətlərin hökumətləri, qeyri-dövlət təşkilatları və fərdlər bu prosesə adaptasiya olunmalıdırlar. Dünyada artıq milli və beynəlxalq, daxili və xaric işlərə bölünmə yoxdur. Qloballaşma güclü transformasiya qüvvəsidir ki, bəşəriyyətdə gedən iqtisadi, institusional və digər zəmində baş verən dəyişikliklərə məsuliyyət daşıyır.

Lakin, qloballaşma təsadüfi tarixi və ziddiyyətli prosesdir. Transformistlərə görə geci tezi qloballaşma yerini yeni bir cərəyana və prosesə verəcəkdir. Qlobal bazar və qlobal sivilizasiya təsbit olunan məsələ deyildir və o, inkişaf edən sivilizasiyadır. Habelə, qloballaşma uzun sürən tarixi prosesdir ki, onun ziddiyyətləri və şəraiti amilləri vardır.

Qloballaşma bir proses olaraq vahid dünya dövlətinin yaranmasına gətirməyəcəkdir. Bunu transformistlər deyirlər. Əksinə, dövlətlər çoxlu sayda qlobal qaydalarla əhatə olunurlar. Deməli, dövlətlərin funksiya və səlahiyyətləri dəyişir. Onlara görə dövlət müəyyən ərazi sərhədində hakimi mütləq hakimiyyətə malikdir. Lakin eyni zamanda dövlətlərüstü, sərhədyanı və beynəlxalq məsələlər vardır ki, onların həll olunması ilə qlobal beynəlxalq təşkilatlar məşğul olmalıdır. Bu hal özünü daha çox Avropa İttifaqında göstərir: hakimiyyət beynəlxalq, milli və yerli orqanların arasında bölüşmüşdür. Kompleks qlobal sistemlər olan maliyyə və ekoloji strukturlar bir regionun talelərini, digər regionların taleleləri ilə əlaqələndirir.

Qlobal nəqliyyata və kommunikasiya infrastrukturunu yeni növ iqtisadi və sosial təşkilatları himayə edir ki, onlar da milli sərhədləri səmərəlilikləri azalmadan aşır. Bu cür şəraitdə milli dövlətlər özünüidarə edən muxtar vahid kimi normativ tələb kimi çıxış edir.

Transformistlər milli hökumətlərə yeni nəfəs, can verməklərini desələr də, milli dövlətin qloballaşma nəticəsində ölmə məhkum olunmasını qəbul etmirlər. Bunun müqabilində onların fikrincə, ənənəvi dövlət konsepsiyasını yeni “suveren rejim” əvəz edir.

Milli suverenliyi ərazi məhdudluğu kimi qəbul etmək düzgün olmazdı. O, danışıq alətidir ki, bunun vasitəsilə beynəlxalq mürəkkəb münasibətləri müəyyən edən siyasət həyata keçirilir.

Təsdiq etmək lazım deyildir ki, indi dövlətlərin ərazi sərhədləri siyasi, hərbi və iqtisadi əhəmiyyət daşımır. Bunun əvəzində dövlət digər regional təşkilatlarla və dövlətlərlə təmasda fəaliyyət göstərir.

Əsas geosiyasi vahid rolunda milli dövlət çıxış edir. Bu fikirlə S. Xantinqton razıdır. Dövlətin əsas təsərrüfat subyekti kimi sona çatması haqqında fikir çox şişirdilmiş görünür. Dövlət indi də beynəlxalq arenada əsas subyekt kimi çıxış edir. Dövlət fenomeni əlaqələndirici sosial prosesin əsas paradigmasıdır. Hər bir dövlət geosiyasi cəhətdən lokallaşan, özünü digər dövlətlərin əhatəsində görür. Onların mövcudluğu onlarla hesablaşmağı vadar edir və onlarla münasibətlərin qurulması təbii hal olur. Dövlətin mahiyyəti elədir ki, daxili arena da o, himayəçi və qarant kimi, xarici arena da isə kontaktor rolunda oynayır.

Başqa dövlət həmişə konkret dövlətə az və çox miqdarda təhlükədir. Bu səbəbdən dövlətin əsas məqsədi “həyatı şanslarını” maksimum dərəcədə optimallaşdırmaqdır. Buna nail olmağı isə güclər balansında istifadə saymaq olar.

Dövlətin eqoistik mahiyyəti onun maraqlarının məqsədlərini müəyyən edən dominant amildir.

Müasir dünyanın xarakterik cəhəti ondadır ki, dövlət təkcə özünün milli siyasi və iqtisadi maraqlarını qorumaqdan başqa, həm də mədəni dəyərlərini qoruyub saxlamağa can atır. Çünki, mədəni dəyərlər beynəlxalq bəşəri dəyərlər tərəfindən təcavüzə məruz qalırlar.

Beləliklə, dövlətlərarası münasibətlərin simvolik istiqamətləri tarixən yaranır . Sosial baxışlar bir nəsildən digərinə sosial yaddaş vasitəsilə ötürülür. Bu zaman yeni proseslərin də təsiri nəzərə alınmalıdır.

Sosial dəyərlərin digər dövlətlərə intervensiyası indiki qloballaşma şəraitində qaçılmazdır. Demokratiya və liberal dəyərlər ABŞ və digər Qərb dövlətlərinin əlində elə bir vasitədir ki, onları yaymaqla bir sivilizasiya dəyərləri digərləri ilə əvəz olunmasına şərait yaradılır.

Fəsil III. Qloballaşma, dövlət və transmilli demokratiya

3.1 Qloballaşma şəraitində azadlıq və demokratiyanın transformasiyası məsələləri

Qloballaşma azadlığın xarakterini və çərçivələrini yeni cür qiymətləndirir. Azadlıq qloballaşma prosesinin təsiri altında transformasiyaya uğrayır: şəxsi və fərdi azadlıqların sərhədləri yuyularaq beynəlxalq problemə çevrilir. Çağdaş insan azadlıq bacarıqlarına görə geniş imkanlara malikdir. O, daha böyük resursları işə sala bilir -istər sərbəst şəkildə iş yerinin dəyişilməsi, istərsə də milli sərhədi keçərək başqa ölkəyə yaşamağa keçməklə. Lakin yenə də insan istehsal sistemində pərçimdir və kollektiv rasionallığın quludur. Azadlıq aşağıdakı istiqamətlər üzrə dəyişir:

Birinci, hakimiyyətinə nəzarətin forması kimi demokratiya indi daha da səmərəlidir. Seçki yolu konstitusiyaya hüquqları reallaşır. Gerçəklidə ictimai ukladın ingilis-sakson və qitə modellərində fərqlilik , tək cə hüquq və məhkəmə sistemində aid olmayaraq, daha da fundamental xarakter daşıyır. Avropalılar daha tez anladılar ki, “vicdan kodeksi” demokratiyanın mənfi fəsadlarından qorunmanın etibarlı müdafiəçisi ola bilmir.

İkinci, gerçəklikdə qeyri-demokratik olan təşkilatlar həqiqətdə konstitusiyaya liberalizminin həyata keçirilməsinin, ayrı-ayrı azadlıqlarının

qorunmasının qarantı rolunu oynayır. Buna görə də bu cür qeyri- demokratik təşkilatların səlahiyyətlərini artırmaq lazımdır. “ Newsweek International” jurnalının baş redaktoru Farid Zakariyaya görə bu cür qeyri-demokratik təşkilata Avropa İttifaqını aid etmək olar. O, öz növbəsində avropalıların müxtəlif fərdi və qrup azadlıqlarının qorunmasının, iqtisadi tərəqqiyə vacib olan azad ticarətin inkişafının qarantına çevrilmişdir.

Bu cür təşkilatları tənqid edənlər anlamırlar ki, qeyri-seçkili orqanlar çox vaxt demokratik seçilmiş hakimiyyətin istəklərinə tez reaksiya verə bilirlər.

Digər tərəfdən, çox vaxt ayrı-ayrı ölkələrdə demokratik yolla seçilən hakimiyyətə şübhə ilə yanaşılır (elə D.Trampın ABŞ-da seçilməsi buna misaldır)

Üçüncü, azadlıq tolerantızsız ola bilməz. Lakin demokratiya tolerantızsız ötüşə bilir, hətta çox vaxt insanların çox mənfi xarakterik cəhətlərini istismar edir. Demokratiya xalqın hakimiyyəti olması ilə yanaşı, həm də hakimiyyət uğrunda mübarizənin vasitəsi kimi çıxış edir. Bəzi adamlar isə “məqsəd vasitəyə haqq qazandırır” prinsipi ilə davranırlar. Buna görə də demokratik dövlətlərdə sosial münaqişələrin daha da dərinləşməsi baş verir. Burada səbəb aydırndır: cəmiyyət açılarkən siyasətçilər hakimiyyət uğrunda mübarizəyə başlayaraq seçicilərə müraciət edirlər ki, onlar digərlərindən daha yaxşıdırlar və hər kəs onlara müraciət edə bilərlər.

Deməli, demokratiya özünün çatışmamazlıqlarından azad ola bilməsə, onda insanların ona qarşı olan loyallığından məhrum olacaqdır. Biz demokratiyadan istifadə etdikdə onun loyallığından məhdud və ya geniş səviyyədə bəhrələnirik. Behrələnəndə isə demokratiya olmur.

Müasir qloballaşma şəraitində demokratiyanın dəyəri, cəmiyyəti parçalanmalardan və disbalansda saxlamaq haqqında şübhələr yaranmışdır.

Çünkü, demokratik yolla seçilmiş siyasətçilər öz şəxsi maraqlarını sosisim maraqlarından üstün tutur, keçmiş təcrübəni bəyənəməyərək, gələcək nəsillərin taleləri haqqında düşünmürlər. Əksinə bəzi vaxtlar heç də demokratik sayılmayan Rusiyada, Çində, Qazaxıstanda, Belarusiyada, Özbəkistanda siyasətçilər öz xalqlarının müqəddaratı haqqında daha çox düşünür və gələcək inkişafa normal iqtisadi, siyasi, sosial və hüquqi zəmin yaradırlar.

Demokratiya çoxlarını məftun etmişdir. Amma postfaktum olsa da, çoxları demokratiyanın mənfi fəsadlarını önə çəkirlər. Demokratiyanın əsas mənfi cəhəti, bizim fikrimizcə, ondadır ki, o, sosial konfliktlərin yaranmasına və kataklizmlərə gətirir.

Qərbi qiymətləndirərkən “demokratik dünya ” anlayışının əvəzinə “azad dünya” anlayışından istifadə etmək daha məqbul sayılmalıdır. Çünki , “azad dünya” anlayışı qərb cəmiyyətinin mahiyyətini daha dolğun açır. Azadlığın təntənəsi demokratiyanın uğurları ilə bağlı deyildir. Məhz çirkin gücə qarşı mübarizə qanunun və hüququn aliliyini təmin etmişdir və azadlıq Qərbi Qərb etmişdir. Azadlıq vətəndaş cəmiyyətinin səmərəli və ədalətli strukturlarının yaranması ilə nəticələnmişdir.

İnsan haqqlarının ümumi deklarasiasınının birinci maddəsində qeyd edilir ki, insanlar ləyaqətləri və hüquqlarında azad və bərabər doğulsalarda, bacarıqlarında, inanclarında, prinsiplərində, ehtiraslarında və canatmalarında fərqlidirlər. Tarixi təcrübə təsdiq edir ki, vətəndaşların haqqları pozulmayan və bacarıqlarının reallaşmasında məhdudiyyət qoyulmayan cəmiyyətlər daha tez və harmonik inkişaf edirlər. Bu gün demokratiya belə harmoniyanı təmin edə bilmir. Demokratiyada məhşurlaşma və sərbəstlik öndə durur. Şərəf və ədalətlik isə arxaya keçir. Həqiqəti axtarmaq əvəzinə kütlənin üstündə durmaq alqışlanır. Liderlər cəmiyyəti haqlı olmalarında inandırmaq əvəzinə, cəmiyyəti manipulyasiya

etməklə məşğuldurlar. Demokratiya həqiqətən də insanlara bərabər hüquqlar verir və bu baxımdan o, böyük tarixi nailiyyətdir. Amma o, insanlarda bərabər imkanların olmasını da aşılır. Bu baxımdan isə tarixi tərəqqinin güclü “əyləcinə” çevrilir.

Demokratik sistem insanlara azadlıqlarını təmin edən vətəndaş cəmiyyətinə əlavə kimi yaranmışdır. O, vətəndaş cəmiyyətinə xidmət edir. Deməli azadlıqların bərqərar olunmasına şərait yaradır. Əgər bu və ya digər səbəblərdən demokratik prinsiplər liberallığın əksidirsə, xalqın hakimiyyəti kütlələrinin hakimiyyətinə gətirirsə, onda demokratiya ziyandır və onun ekspansiyasının qarşısı alınmalıdır. Məsələn, 2014-cü ildə Ukraynada demokratiya hər şeyə icazə verilməsi, kütlənin hakimiyyətinin bərqərar olması ilə nəticələnmişdir.

Güman edirdi ki, soyuq müharibənin qurtarması demokratiyanın təntənəsi ilə qurtaracaqdır. Ancaq bu belə olmadı. Demokratik təcrübənin müvafiq anlayışlarının böhranı baş vermişdir. Hətta Amerika Birləşmiş Ştatlarında seçki sistemi çoxlu sayda problemlərlə üzləşmişdir. Qərbi demokratiyasını öz ölkələrində yerli şəraiti nəzərə almadan tətbiq edilməsi isə başqa cür mənfi fəsadlar, o cümlədən Ərəb ölkələrində inqilablara, vətəndaş müharibələrinə yol açmışdır.

Kommunist düşürgəsi məğlub olduqdan sonra demokratiya konsepti ideoloji yükəndən azad olsa da, böhran dövrünü yaşamaqdadır. Böhran isə demokratik təsisatların qeyri-səmərəliliyi və korrupsiya ucubətindən deyil, həm də demokratiyanın mahiyyətindən yaranmışdır. Qloballaşma dövründə dünyada demokratiya nədən ibarət sualına müxtəlif cür izah edilir. Milli şəraitdə mövcud olan demokratiya qlobal demokratiyadan fərqlənir. Hələ bilinmir ki, qloballaşma demokratiyanın imkan və güclərini artırır ya yox.

Bundan başqa 11 sentyabr 2001-ci ildən sonra təhlükəsizlik və sabitlik demokratik dəyərlərə nisbətən ön plana keçmişdir.

Qloballaşma ilə demokratiya arasında qarşılıqlı təsir hansı nəticələrə çıxarması bizi də maraqlandırır. Sosial-demokratik arqumentlərə görə qloballaşma demokratiyanı sıxışdırır və ona təhlükə törədir. Qloballaşma bu baxımdan yalnız iqtisadi terminlərlə izah edilir. Demokratiya maraqlarına görə milli dövlət qloballaşmanın təsirindən azad edilməlidir. Bu konseptə həm də iqtisadiyyatın qloballaşmasının mif olması və antidemokratik nəticələr verəcəyini də daxil etmək olar.

Çoxlarının fikrincə, iqtisadiyyatın beynəlmilləşməsi heç də yeni trend deyildir: beynəlxalq ticarət sözün hərfi mənasında qlobal adlandırmaq olmaz, o yalnız Şimalı Amerika, Avropa və Sakit okean hövzəsində cəmləşmişdir və TMK-lar tam qlobal şirkətlər kimi çıxış etmirlər. Qloballaşma demokratiyanı və milli siyasi strategiyayı iflic vəziyyətinə salır.

Mifik qloballaşma həqiqi mənada milli iqtisadiyyatın nəzarət edilməsinin əksi rolunu oynayır.

Sosial –demokratlar təsdiq edirlər ki, qloballaşma özəlləşdirmə proqramlarına və dövlət rifahının dağılmasına şərait yaradır. Buna görə də milli dövlətlər suverenliyi qorumağa bacarırlar və bunu etməyi borcludurlar. Milli dövlət milli və dövlət üstü səviyyədə iqtisadiyyatı himayə etməlidirlər. Qeyd edilən davranış dövlətin demokratik funksiyalarının bərpasına gətirir. Bu yanaşma 11 sentyabr 2001-ci ildən sonra daha çox ziyan çəkmişdir.

Liberal-kosmopolitik tənqidçilərin fikrincə isə qloballaşma demokratiyanı gücləndirir. Dünya bazarı və mütləq hakimiyyətə malik transmilli kapital hər şeyə qadirdir və milli sərhədlər onun üçün maneə deyildir.

Ümumiyyətlə liberal-kosmopolitiklərin əsas arqumenti odur ki, qloballaşma pozitiv iqtisadi və siyasi nəticələr verir və beynəlxalq sayılan problemlərin həllinə şərait yaradır.

İqtisadi inkişafı artırmaqla bərabər, qloballaşma geniş demokratiya potensialı verir. Çünki, qloballaşma milli dövlətin hakimiyyətindən azaddır və buna görə də mili sərhədlər tanımadan demokratik dəyərləri digər ölkələrə və regionlara yayır. İnsan haqqlarının qorunması məsələsində bu özünü daha qabarıq sərgiləyir. Yeni kosmopolitik ideyaların yayılması milli suverenliyin azalması ilə əlaqədardır. Qlobal problemlər kosmopolitik liberal dəyərlərin əsas siyasi mövqeyə çevirmişdir. Bundan da məharətlə istifadə edən ABŞ və digər Qərb ölkələri insan hüquqlarının qorunması altında məharətlə digər ölkələrin daxili işlərinə qarışırlar. Milli mənafe-dən çıxış edən hökumətlərə qarşı səlib yürüşünə çıxaraq onları komprador hökumətlə əvəz etmək istəyirlər.

Çoxşaxəli fəaliyyət kosmopolitik yanaşmanın əsas mahiyyətidir. Bu paradıqmadan çıxış edən ABŞ istəyir ki, dünyada baş verən proseslərə görə tək deyil, digər inkişaf etmiş Qərb dövlətləri ilə bərabər qlobal məsuliyyət daşımalıdırlar.

Mühafizəkar qüvvələr də qloballaşmanın tərəfdarları kimi çıxış edirlər. Lakin onlar bunu kapitalın ümumi hegimonluğunun bərqərar olması üçün edirlər. Amerika hegimonluğunun təcavüzü və kapitalın hakimiyyəti demokratiyanın da təcavüzünü ehtiva edir.

Kapitalın hakimiyyəti mahiyyət etibarı ilə demokratikdir. Ona görə də kapitalın qloballaşması demokratiyanın qloballaşmasına bərabərdir.

Başqa bir yanaşmaya görə Qərb həyat tərzinin özü demokratiya ilə sinonimdir. Bu səpkidən yanaşdıqda qərb həyat tərzinin yayılması elə demokratiyanın yayılmasını təmin edir.

Qlobal problemlər bu mövqenin möhkəmlənməsinə geniş baza vermişdir. Qərb dövlətləri bunu əsas tutaraq dünya xəritəsini yenidən çəkməyə başlamışlar. Özlərinə təhlükə saydıqları milli hökumətləri nəyin bahasına olursa olsun yıxmaq istəyirlər. Mühafizəkarların nümayəndələri hesab edirlər ki, ABŞ hegimoniya zəruri əsasları vardır və bu hakimiyyətin dünyaya yayılması ümumi rifah verir.

Nəhayət, ənənəvi dəyərlərin müdafiəçiləri kimi çıxış edən mühafizəkarlar əsaslandırırlar ki, tənzimlənməyən kapitalizm və amerika hegimonluğu özləri ilə demokratiya gətirirlər.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının daxilində olan mühafizəkarlar qeyd edirlər ki, ölkələrinin dünyanın işlərinə çox qarışması və kapitalın tənzimlənməyən hakimiyyəti dövlətin mənəvi bazislərini dağıdır. Bütün bu vəziyyətlərdə ənənəvi dəyərlər və ictimai təsisatlar müdafiə olunmağa ehtiyac duyurlar. Qloballaşmanın çağırışlarının fəvqündə milli maraqlar hökmən qorunmalıdır. Qlobal problemlər və onların təzyiqinin güclənməsi qloballaşmanın həqiqi fakt kimi qəbul edilməsini nəzərdə tutur. İndi milli maraqların qoruyucuları kimi çıxış edən mühafizəkarlar da qloballaşma haqqında mənfi fikirlər söyləməyi üstün tuturlar. D. Trampın prezident seçkilərində qalib gəldikdən sonra bu tendensiya daha da artmışdır.

Göstərilən arqumentlərin hər biri demokratiya ilə qloballaşmanın bağlılığı haqqında dürüst fikir söyləməyi çətinləşdirir. Lakin bunların arasında korelyasiya əlaqəsinin və bəzi məsələlərdə funksional bağlılığının olması haqqında danışmaq olar.

3.2. Transmilli demokratiya müasir

gerçəklik kimi

Qloballaşmanın intensivləşməsi, demokratiyanın beynəlmilləşməsi və xalqlararası sosial hərəkətlərin artması kimi müasir qarşılıqlı əlaqəli hadisələr şəxsiz olaraq demokratiyanın səmərəliliyinə təsir etmişdir. İqtisadi qloballaşma bir ərazidə möhkəmlənmiş demokratiyanın hakimiyyəti ilə qlobal bazarların və transmilli korporativ hakimiyyətin arasında gərginliyi artırmışdır. Dünyada qlobal bazarlara və transmilli korporasiyalara qarşı hətta güclü dövlətlərin hökumətləri belə aciz sayılırlar. Ona görə ki, transmilli qüvvələrin idarə edilməsində hakimiyyətlər bacarıqlarını itirdiklərinə görə idarəetmənin özünü təşkil edən özünüidarəetmənin çərçivəsi daralmışdır.

Bundan başqa, qloballaşmanı genişləndirmək və tənzimləmək üçün regional və qlobal mexanizmlər yaranmışdır. Dövlətlər siyasi hakimiyyətin yeni təbəqəsini yaratmışlar. Onların isə öz növbəsində zəif demokratik mandatları vardır və mövcud olan milli məsuliyyət sistemlərinə müqavimətləri güclənir.

Belə şəraitdə sual ortaya çıxır: kim idarə edir? Buna cavab vermək üçün demək lazımdır ki, 1998-ci ildə uzaq şərq böhranından sonra Beynəlxalq Valyuta Fondu Cənubi Koreyada Prezidentliyə olan hər iki namizəddən tələb etdi ki, “konfedsional deklarasiya imza atsınlar ki, seçkinin nəticəsindən asılı olmadan onlar maliyyə sazişinin tələblərini gözləməyə söz verirlər”.

Deməli, bu dövrdə ictimai və xüsusi hakimiyyət transmilli və qlobal miqyasda ehtiva olunur. Demokratiyanı liberal dəyərlərin qlobal xarakter alması da yeni prizmadan qiymətləndirməyə əsas verir. Formal olsa da, XX əsrin başlaması ilə bütün dünyada demokratiya milli idarəetmədə dominant əlamət kimi ortaya çıxmışdır. Demək olar ki, demokratiya universal siyasi standart

olmuşdur. Əlbəttə, çoxlu sayda yeni demokratik dövlətlər üçün siyasi canatma və adi retorika səmərəli demokratiyanın reallaşmasını üstələyir. Seçilən siyasətçilərin fəaliyyətindən məyyus olma və demokratik hakimiyyətlərin sosial-iqtisadi bərabərsizlikdən tutmuş ta ekoloji çirklənmələrə qədər problemləri həll edə bilməməsi bacarıq demokratiyada nəyin sə yaxşı olmamasını nəzərdə tutur. Bu cür çatışmamazlıqların olması istər yeni, istərsə köhnə demokratik dövlətlər qlobal və regional idarəetmə qarşısında zəifdir. Beynəlxalq təsisatlarda şəffaflığın və məsuliyyətin artırılması yolu ilə qlobal təsirin gücləndirilməsini müşahidə edirik. Bu zaman demokratik metodlar ilə beynəlxalq təşkilatların səmərəli birləşməsi mühüm siyasi problemdir. Vətəndaş cəmiyyətinin təşkilatlarını yaratmaqla bu problemi beynəlxalq ictimaiyyət həll etməyə çalışır. Qeyri-dövlət təşkilatlarının və transmilli insan hüquqlarının qorunması qruplarının, həmkarlar ittifaqı və dini assosiasiyaların genişlənməsində təsvir olunan qlobal ictimai inqilab transmilli vətəndaş cəmiyyətinin infrastrukturunu yaratmışdır. Bu isə beynəlxalq forumlarda vətəndaşların və icmaların maraqlarının qorunması alətinə çevrilmişdir. Beynəlxalq vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının genişlənməsi dünya düzəninə demokratikləşməsinə gətirib çıxarması fikrinin söylənməsi isə hələlik çətinlikdir. Amma güclü qüvvələrin bu cür transmilli vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları vasitəsilə hakimiyyətlərini digər ölkələrə yayılmasını isə biz indi artıq görürük. C.Sorosun “Açıq Cəmiyyəti” hakimiyyətini Ukrayna, Gürcüstan kimi dövlətlərə yaya bilmişdir. İndi isə o, Avropada qaraçıları dəstəkləməklə milli dövlətlərə təsir imkanlarını artırır.

Transmilli demokratiyanın prinsipləri və potensial təsisat formaları çoxlu sayda müxtəlif güclərin qlobal idarəetmə mandatını almağa can atmaqda təzahür olunur. Qlobal təşkilatlarda şəffaflıq və məsuliyyət əsas dəyərlərə çevrildikdə BMT, BVF, DB və digər təşkilatların nüfuzu yüksələ bilər. Son dövrlərdə

demokratiyanın normativ və instiutal əsaslarını dövlətdən xaricdə yəni qlobal miqyasda integrasiyası tendensiyaları yaranmışdır.

Müasir qloballaşmanın tənzimlənməsi və demokratikləşməsində üç əsas cərəyanı göstərmək olar. Cədvəl 3.1- biz bunu təsvir etmişik.

Cədvəl 3.1

Qloballaşmanın demokratikləşməsi və sivilizasiyalaşmasının təzahürü

Əsas müddəalar	Liberal beynəlmilləşmə	Radikal respublikaçılıq	Kosmopolitik demokratiya
Kim idarə etməlidir?	Hakimiyyət vasitəsilə xalq, beynəlxalq təşkilatlar və rejimlər	Özünüidarədən cəmiyyət vasitəsilə xalq	Dövlətlərin assosiasiyası vəsətəsilə xalq və kosmopolitik demokratiyanın subyektləri olan beynəlxalq təşkilatlar
Qlobal idarəetmə formaları?	Poliarxik-plyürolst sistem və suverenliyin bölüşdürülməsi	Milli suverenlikdən məhrum olan demokratik idarəetmə	Kosmopolitik demokratiyanın subyekti olan Hetrarxiya bölünən idarəetmə sistemi
Demokratikləşmə prosesinin əsas icracı təsisatları	Qarşılıqlı təsirin güclənməsi, qlobal idarəetmənin demokratik formalarının yaradılması	Yeni sosial hərəkətlərin yaranması, qlobal iqtisadi və ekoloji böhranların gözləntiləri	Qloballaşmanın intensivləşməsinin hüquqi və formal cəhətdən təsbit olunması yeni qlobal böhranların ehtimal edilməsi
Demokratik fikir ənənəsinin olması	Plüralizm və proteksionizmin liberal-demokratik	Birbaşa demokratiya, vətəndaş	Liberal-demokratik nəzəriyyə, plüralizm və

	nəzəriyyəsi, sosial-demokratik islahat	respublikaçılıq, sosialist demokratiyası	inkışaf edən demokratiya, təmsilçi demokratiya
Qlobal idarəetmənin etikası	Ümumi hüquq və məsuliyyətin bölüşdürülməsi	Humanist idarəetmə	Demokratik muxtariyyət
Siyasi transformasiyanın vasitəsi	Qlobal idarəetmənin islahatı	Qlobal idarəetmənin alternativ strukturu	Qlobal idarəetmənin rekonstruksiyası

Liberal-beynəlmilləşməyə qloballaşmanın demokratikləşməsi və sivilizasiyası funksiyasının yerinə yetirməsi məcburiyyəti siyasi zərurətindən yaranması xasdır. Qlobal iqtisadi və ekoloji böhrandan qaçmaq üçün və qloballaşma nəticəsində yaranan sosial, siyasi və iqtisadi qeyri-sabitliyi aradan qaldırmaq üçün beynəlxalq cəmiyyətdə şəffaflıq, hesabatlıq və məsuliyyət prinsiplərinə söykənən əməkdaşlıq ruhunu tərbiyə etmək lazımdır. Bunun üçün uzun müddət tələb edən qlobal maarifləndirməyə ehtiyac vardır.

Görünür kollektiv hakimiyyət tətbiq etməklə daha mükəmməl demokratik dünya qurmaqdan başqa alternativ yoxdur. Vacib məsələlərdə liberal beynəlmilləşmə zəif milli liberal demokratiyanı dünya düzəninin demokratik modelinə və ya transmilli demokratiyaya çevirir.

Liberal beynəlmilləşmənin daha güclü cərəyan olması transmilli demokratiyanın prinsip etibarını ilə daha nümayəndəli, şəffaf və məsuliyyətli beynəlxalq təşkilatların yaradılmasını ehtiva edir. Bizə belə gəlir ki, beynəlxalq səviyyədə demokratiyanı- maksimum şəffaflıq şəraitində könüllü plüralizm kimi qəbul etmək lazımdır. Daha plüralist dünya düzəni daha demokrativ dünya düzənidir. Bu fəlsəfənin əsasını klassik plüralizmin həlledici prinsipləri təşkil edir: siyasi və mülki hüquqların qabardılması; ayrı-ayrı maraqların nümayəndəli orqanlarda

iştirakətmə ilə tənziəmlənməsi; ictimai hakimiyyətlə məhdudlaşdırılan hakimiyyətin yayılması , həmrəylik və razılığın hökmranlığı. Həqiqətdə, elektorial siyasətin tələblərindən kənarda qalan beynəlxalq səviyyədə liberal-plüralist demokratiyanın aspektlərinin qurulması müdafiə olunur. Seçicilərin səsi uğrunda mübarizə aparən partiyaların yerini transmilli vətəndaş cəmiyyəti tutur və onlar qərar qəbul edənlərin qarşısında tələblər qoyurlar. Bu tələblərə rəğmən qəbul edilən qərarlar dahada məsuliyyətli olur. Deməli məsuliyyət rəsmi məsuliyyətin zəncirləri ilə deyil, həm də şəffaflyq tələbləri ilə yüksəlir. Beynəlxalq təşkilatlarda dövlətlərin nümayəndələrinin razılaşması əsasında baş verən rəsmi hərəkətlər transmilli şəbəkələrin müşahidəsi əsasında baş verir.

Beləliklə, beynəlxalq təşkilatlar dövlətlərin və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının maraqlarının uzlaşdırılması arenasına çevrilir. Habelə, onlar siyasi strukturlaşmanın açarı rolunu oynayır , qanuni yollarla razılığa gəlinir və kollektiv qərarlar qəbul edilir. Bu zaman ictimai qərarların qəbulunun qanuni mexanizmləri sifətində demokratiya haqqında əsas təsəvvürlər maddiləşir.

Liberal institusionalizmin daha ciddi arqumentləri ilə rastlaşa bilərik. Bunların arasında “Qlobal İdarəetmə Komissiyasının” daha məsuliyyətli beynəlxalq idarəetməni qeyd etmələrini göstərmək olar. Bu fikirlər BVF və Dünya Ticarət Təşkilatının təkmilləşdirilməsini ortaya qoyur. Bu təəccüb doğurmamalıdır. Ona görə ki, qlobal idarəetmə qurumlarında qərb dövlətlərinin dəyərlərinin daşıyıcılarının sayı çoxdur. Liberal-plüralizmdə olduğu kimi bu cərəyan da geniş aspektdə hakimiyyətin bölüşdürülməsində qeyri-bərabərliyin olması məğlubiyətə və demokratiyanın əmlak maraqlarının dustağı olmasına gətirir. Klassik plüralizmin tənqidçilərinin fikrincə korporativ hakimiyyət demokratik prosesi təhrif edir.

Qlobal sistemdə hakimiyyətin bölüşdürülməsində qeyri-bərabərlik, ələxsus transmilli vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə qlobal kapital arasında disbalans hökm

sürür. Özü-özlüyündə şəffaflığı və məsuliyyəti müdafiə etməklə göstərilən qeyri-bərabərliyi aradan qaldırmaq mümkün deyildir. Əlbəttə şəffaflıq və məsuliyyət prinsipləri transmilli demokratiyaya nail olmağın vacib şərtləridir, amma bütün dünya xalqlarının qlobal siyasi proseslərdə iştirakı təmin edilməsə transmilli demokratiya reallaşa bilməz. Buna rəğmən instiutal şuurun qurulması qlobal idarəetmə məhdudlaşdırılan demokratiyanın azlığını həll edə bilmir. Transmilli vətəndaş cəmiyyətinin əhəmiyyətinin təsdiq olunmasına baxmayaraq liberal beynəlmilləşmə və transmilli demokratiya daha çox qərb dəyərlərinə söykənir və milli hökumətlərə nisbətən beynəlxalq qurumların şəffaflığının və məsuliyyətinin gücləndirilməsini nəzərdə tutur.

Əgər liberal beynəlmilləşmə dünya hökumətinin mövcud strukturlarının dəyişdirilməsinin reformator xarakter daşmasını qeyd edərsə, onun radikal əksi isə alternativ sosial , iqtisadi və siyasi təşkilatların dünya mexanizmlərinin respublika prinsipləri əsasında qurulmasıdır. Radikal demokratik- respublikaçılıq qlobal səviyyədən başlayaraq lokal səviyyəyə qədər birbaşa demokratik və özünüidarə orqanlarının yaradılmasını tələb edir.

Lakin qlobal liberalizm varlı və güclü kosmopolitik təbəqənin maraqlarının bütün dünya xalqlarının maraqlarından üstün tutur. Bu labüddür . Çünki, həmin kosmopolitik təbəqə transmilli kapitalı nəzarət edir.

Beynəlxalq qayda və ya düzən adətən elə qayda və düzəndir ki, onu güclü dövlətlər zəif dövlətlərə müəyyənləşdirirlər. Bu münasibətdə qlobal idarəetmə qərb hegemoniyasının sinonimidir. Beynəlxalq təşkilatlarda qərb dövlətlərinin dominantlığı aradan götürülməyə qədər bu tendensiya davam edəcəkdir. Beynəlxalq idarəetməyə münasibətdə dövlətlər strateji yanaşmaya üstünlük verirlər. Yəni əgər beynəlxalq idarəetmə onların muxtariyyətinə xələl vermirsə və ya onlar tərəfindən hesab edilən hissiyyatlı məsələlər burada müzakirə olunmursa, onda

beynəlxalq idarəetmə təşkilatlarının hökmranlığını dəstəkləyirlər. Qısa demokratianın hegimonluğunu bütün dünya dövlətləri tərəfindən şəxsiz qəbul edilməsini demək hələ tezdir. Dövlətlər müəyyən şərtlərlə transmilli demokratiyanı qəbul edə bilərlər. Əgər bəzi suveren demokratik dövlətlər transmilli demokratiyanın xeyrinə öz milli özünüidarəetmələrdən keçərlərsə də , nisbətən avtoritar milli hökumətlər çətin ki buna getsinlər. Məsələn, Macarıstan dövlətinin baş naziri heç bir vaxtlə Avropa İttifaqının miqrantların yerləşdirilməsi haqqında qəbul edilmiş kvotalarla razılaşmamış və öz ölkəsində miqrantların yerləşdirilməsinin əksinə çıxmışdır. Eynilə Polşa dövləti də bu məsələdə uyğun qərar qəbul etmişdir.

Hətta transmilli demokratiya daha üstün ideal olsa belə bəzi skeptiklərin fikrincə onun nail olunması siyasi və etik cəhətdən yol verilməzdir. Bu o səbəbdən baş verir ki, səmərəli milli demokratiyanın normativ vəzifələri ilə dövlətsiz demokratiya arasında ziddiyyət hökm sürür. Yetkin demokratik dövlətlərdə bu dilemma hüquqi, konstitusiyon mexanizmlərlə həll olunur, amma beynəlxalq meydanda belə mexanizmlər yoxdur. Bu dilemmaya misal kimi,Avropa İttifaqının 2000 –ci ildə seçki kompaniyasına “demokratik” qarışmasını göstərmək olar. Avstriya elektoratınınYork Hayderin “Avstriya Azadlıq Partiyasına” səs versələrdə, Avropa İttifaqı bu partiyanın koalision hökumətdə iştirakını qoymamışdır. Sonradan bu millətçi partiyanın başçısı York Hayder avtomobil qəzasında vəfat etmişdir. Bu məsələnin etik cəhətinə varmadan deyə bilərik ki, transmilli demokratiya milli səviyyədə səmərəli sayıla biləcək özünüidarəetməni söndürə bilir. Qlobal konstitusiyanın olmadığı şəraitdə biz demokratik sayıla biləcək beynəlxalq təşkilatların, suveren dövlətlərin daxili işinə sayğısız müdaxiləsinin şahidi olacağıq. Bu zaman isə milli xalqların qanuni demokratik hüquqları və istəkləri arxa planda qalır.

Milli səviyyədə əksəriyyətinin demokratik istəkləri ilə iri dövlətlərin maraqları arasında bir uçurum yaranmışdır. İstər istəməz milli sayıla biləcək demokratik addım transmilli demokratiyanın şərti qoruyucular sayılan beynəlxalq qurumlarla ziddiyyətə girir.

Beləliklə, demək olar ki, milli demokratiya ilə beynəlxalq təşkilatların sürüklədiyi transmilli demokratiya arasında ciddi uçurum vardır. Hələlik bu uçurumun aradan qaldırılması yollarının bir alqaritmı isə yoxdur.

Lakin sərhədsiz demokratiyanın müdafiəçilərinin özlərinin nəzəri, etik və empirik arqumentləri vardır. Onların fikrincə, qloballaşma və regionlaşmanın güclənməsi ilə siyasi yenidənqurmalar baş verir. Siyasi dəyişikliklər isə dünya düzəminin özünü demokratik edir. Baş verən transformasiyalar son nəticədə mill, ərazi cəhətdən lokal olan siyasi cəmiyyətin yaşam şəraitini dəyişir. Ona görə ki, dünyada qlobal dəyişiklikləri lokal və qlobal, daxili və xarici səviyyələrə bölmək qeyri-mümkün olur. Belə vəziyyətin yaranmasını görməmək tarixi baxımdan bəşəriyyətin inkişafının əksinə çıxılması deməkdir.

Müasir siyasi birliklər tarixi və sosial konstruksiyalardır. Müəyyən ərazidə dövlətin spesfik forması kimi təşəkkül tapması isə spesfik şərtlərin və güclərin məhsuludur. Tarixən dövlət müasir demokratik həyatın inkubatoru, yəni yetişdiricisi olmuşdur. Amma siyasi cəmiyyət ətalətdə, statikada olmamışdır, o, daima təkmilləşmə və mükəmməlləşmədə cərəyan etmişdir.

Qloballaşma və regionlaşmanın güclənməsi isə müasir siyasi birliklərin ciddi transformasiyalara uğramasını şərtləndirmişdir.

İndi milli demokratiya transmilli şəbəkələrlə bircə yanaşı yaşayırlar. Transmilli demokratiyanın təmsilçiləri olan qurumlar çox vaxt incə işlər görürlər və bu cür incə

işlərlə kobud milli yanaşmaları aradan qaldırırlar. Bununla belə, milli suveren demokratiya transmilli demokratiyanın ilkin etik və siyasi şərtlərini yaradırlar.

Bizim fikrimizcə, millətlərin hər birinin özünün yaşam kodu vardır. Bu kod da təbii və ilahi qüvvələr tərəfindən millətlərə bəxş edilmişdir. Bunların əksinə çıxmaq və hamını bir “qazanda qaynadaraq” oxşar dəyərləri aşılamaq mümkün deyildir. Oxşar milli, etik, dini və tarixi dəyərlərə malik xalqları, özündə qlobal deyil, regional birliklərdə cəmləşdirmək olar. Buna bariz nümunə kimi, Avropa İttifaqını, İslam ölkələri təşkilatını və Avrasiya İqtisadi İttifaqını göstərmək olar. Fikir verin Avropa İttifaqına daxil olan dövlətlərin xalqlarının demək olar ki, hamısı xristiandirlər. Amma burada protestanlarla katoliklər və pravoslavlar arasında fərqlilik özünü dövlətlərin mövqeləşməsində də göstərmişdir. Beləki, Avropa İttifaqının aparıcı dövrləri sayılan Almaniyada protestantların (lyutüryançların) sayı katoliklərlə demək olar ki, bərabərdir (katoliklər - 30,97 % , protestanlar:lyutüryançılar-eangilistlər isə 30,2%). Lakin biznesdə əsas sözü protestantlar deyirlər. Buna protestant etika səbəb olmuşdur. Fransada əhalinin 64,3% katolik olsalar da, bütünlüklə fransa millətində protestanlara xas olan azadlıq ruhu Böyük Fransa İnqilabından sonra həmişə yüksək olmuşdur. Böyük Britaniyada əhalinin əksəriyyəti protestanlardır. Niderlandda əhalinin yalnız 16%-dən artıq hissəsi protestantlar olsarda, onlar əksərən ölkənin iqtisadi cəhətdən daha da inkişaf etmiş şimalında və dəniz sahilində yaşayırlar. Bu dörd ölkə Avropa İttifaqının iqtisadi lokamativləri rolunu oynayır. Bizə belə gəlir ki, bunun başlıca səbəbi bu ölkələrdə protestant azadlıq ruhunun dominantlıq təşkil etməsidir. Milli mədəniyyətdə protestant etikasının hakimliyi iqtisadi inkişafa lazımı zəmin yaratmışdır. İqtisadi mentalitetin generasiyasında din həqiqətən də vacib rol oynayır. Bu ideya M.Veberin “Protestant etikasını və kapitalizm ruhu” əsərində izah edilmişdir. M.Veber öz əsərindən asketik protestantizmin kapitalizmin inkişafında müasir sənaye cəmiyyətinin formalaşmasında həlledici rol oynaması tezisini

əsaslandırılmışdır. Əsərdə iqtisadi fəaliyyətin dini motivasiyası sərgilənir. Protestant etikasını “sevginin unversallığından imtina edərək, önə gerçək həyatda peşakar fəaliyyəti- allaha xidmət (gerçək asketizm) kimi qəbul edir. Dini vəzifənin yerinə yetirilməsində iqtisadi qanunları vasitə olmasını ehtiva edir.

İncildə göstərilir ki, əvvəlcə söz olmuşdur. Protestantlar isə deyirlər ki, əməl, yəni əmək öndə durur. Əgər əməl öndədirsə, onda onun nəticəsi- nəyisə istehsal etmək və qazanmaqdır. Bunu belə xarakterizə etmək olar: “kim daha çox qazanır o, da Allaha daha yaxın olur”. Buna görə də göstərdiyimiz dörd dövlət və bütünlüklə dünyada ingilis-sakson ölkələri iqtisadi inkişafda daha öndədirlər, nəyin ki, başqa dövlətlər.

Avropa İttifaqına daxil olan Avropanın cənub ölkələrində katolisizm hökm sürdüyündən və katoliklər ticarətə, sələmçiliyə pis baxdıqlarına görə iqtisadi inkişafda nisbətən geri qalırlar. Birliyə daxil olan katoliklərin əksəriyyət təşkil etdiyi ölkələrin hamısı bərc içindədirlər.

Avrozonaya daxil olan Avstriya, Belçika, Almaniya, Yunanıstan, İrlandiya, İspaniya, İtaliya, Kipr, Latviya, Litva, Estoniya, Malta, Portuqaliya, Slovakiya, Sloveniya, Fransa , Finlandiya, Lüksemburq, Niderland və İtaliya ölkələri arasında yalnız Yunanıstan və Kipr əhalisinin əksəriyyəti provaslavdırlar. Provaslavlar daha ortodoksal olduqlarından və yalnızca həyat yaşamağa üstünlük verdiklərindən vahid valyuta olan –“Avro”ya daha çox problem yaradırlar.

Göründüyü kimi Avropa İttifaqı xristian birliyi sayılsa da, katoliklər, protestantlar və provaslavlar arasında olan təriqət, etik və mədəni fərqlilik iqtisadi tərəkürdə, davranışda və inkişafda müxtəliflik yaradır.

Avrasiya İqtisadi İttifaqına daxil olan dövlətlər Sovet İttifaqından çıxdıqlarına görə, ümumi türk-slavyan birliyinə və provaslav, islam dəyərlərinə söykəndiyinə görə

və bundan başqa hər bir rusda türk qanının axdığını nəzərə alsaq bu ittifaqın dövlətlərin regional iqtisadi birliyinə çevrilməsini söyləmək olar. Amma bizə belə gəlir ki, bu qurumda da dövlətlərustü hökumət strukturlarının yaradılması indi gündəmdə durmamalıdır.

Yuxarıda söylənilən fikirlər təsdiq edir ki, suveren demokratiya ilə iri dövlətlərin hakim mövqe tutduqları beynəlxalq təşkilatların bəyəndiyi transmilli demokratiya arasında barışmayan ziddiyyətlər vardır. Bu ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına yol açan alqaritm isə hələlik təklif edilməyib.

Əgər xəyal etsək ki, bu nəvaxt baş verər, onda fikir yürütmək olar ki, geniş şəkildə informasiya texnologiyalarının inkişafı “yeni insanın” yaranmasına gətirib çıxarıcaqdır. Yeni insan informasiya şəbəkələrindən geniş istifadə edəcəkdir. Bu da onda, uzun sürən dövrdən sonra hansısa millətin və dövlətin təmsilçisi olmasını deyil, dünyanı təmsil edən varlıq olmasını aşılacaqdır. Bizə belə gəlir ki, yalnız bundan sonra qlobal dövlətdən, transmilli demokratiyadan danışmaq olar. Bu prosesin sementləyiciləri rolunda müasir informasiya və rabitə texnologiyaları, beynəlxalq transmilli kapital və dünya bazarının olması durur.

Nəticə

Qloballaşma prosesi ilə müasir dövlətin qarşılıqlı əlaqəsi və transformasiyası, xarici mühitdə dəyişikliklərin ildırım sürəti ilə baş verməsi bizə aşağıdakıları söyləməyə imkan verir:

1. Qloballaşmanın özü fasiləsiz və davamlı bir prosesdir. Beynəlxalq kapital, texnologiya, xammal, satış bazarlarının yaranması və qlobal informasiya vasitələri ilə bu bazarları hər bir millətə və insana yaxın edən məhz qloballaşma prosesidir.

2. Qloballaşma qlobal sayılan iqtisadi, maliyyə, ekoloji, korrupsiya, insan haqqlarının qorunması və digər qlobal problemlərin həlli yollarını sərgiləmək iqtidarındadır. İnsan haqqlarının müdafiəsi, təhlükəsizlik, narkomaniya və ətraf mühitin qorunması beynəlxalq problemə çevriləndən sonra beynəlxalq ictimaiyyət onların həlli yollarını tapa bilmişdir.

3. Qloballaşmanın sürətlənməsinin qarşısına alan çağırışlar arasında milli dövlətin qalmasını, ölkələr arasında milli, tarixi, dini etik təhsil və elmi inkişaf fərqləri bazis istiqamətlərdir.

4. Qloballaşma milli dövlətin suveren hüquq və vəzifələrinin çərçivəsini daraldır. Amma hələlik milli dövlətin tam şəkildə sıradan çıxması, yerini beynəlxalq hökumət idarəetmə strukturlarına verməsini demək olmaz.

5. Qlobal və regional qarşılıqlı şəkildə güclənirlər. Bu isə ictimai münasibətlərdə mürəkkəb və müxtəlif nəticələrə gətirir. Siyasi birliklər və sivilizasiyalar bir-birindən təcrid olunmuş halda yaşaya bilmirlər. Şəxsiz onların arasında qeyri-bərabərlik və ierarxiyanın olması qloballaşmaya təsir edir.

6. Dünya bazarının yaranması iqtisadi qloballaşmanın baş verməsinin ən əsas şərtidir. Maliyyə bazarlarına hər bir dövlətin asan çıxışı, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların tövsiyələri ilə fəaliyyəti, transmilli korporasiyaların ölkə sərhədlərini yararaq biznes qurması, milli iqtisadi proseslərə TMK-ın müdaxiləsi dünya millətlərini bir-birindən qarşılıqlı asılı vəziyyətə salmışdır.

7. Müasir Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiyası, regional və beynəlxalq siyasi, iqtisadi, sosial və hüquqi təşkilatlarda iştirakı qlobal nemətlərdən sivil yolla istifadəsinə zəmin yaratmışdır.

8. Ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında və qloballaşmadakı vəziyyətinə Transmilli Korporasiyaların XX-əsrin 90- cı illərindən başlayaraq neft sektoruna daxil olması ilə sürətlənmişdir. İndi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən TMK-lar 300 mlrd çox, dövlətimiz isə 100 mlrd ABŞ dollarından çox vəsait qazanmışdır.

9. Qloballaşma şəraitində ən çətin məsələ milli və beynəlxalq maraqlar arasında düzgün balansı müəyyən etməkdir. Milli demokratiya ilə transmilli demokratiya arasında ciddi ziddiyyətlər vardır. Çox vaxt transmilli demokratiyanın daşıyıcıları beynəlxalq qeyri-dövlət təşkilatları və beynəlxalq siyasi və iqtisadi birliklərdir. Axırcıların milli suverenliyi pozaraq daxili işlərə müdaxilə etməsi bu ziddiyyətləri daha da kəskinləşdirir.

10. Müasir dövrdə hətta güclü dövlətlər regional və qlobal axınlarının aktiv strukturlarının təsiri altında yaşayırlar. Qloballaşma şəraitində insan haqqları, fərdlər, milli hökumətlər və qeyri-hökumət təşkilatları hüquqi tənzimlənmənin yeni sistemə daxil olmuşlar. İndi beynəlxalq hüquq bir sıra ciddi məsələlərdə, ələxsusda insan haqları, ekoloji tarazlıq, ayrı-ayrı xəstliklərin qarşısının alınması və təhlükəsizlik məsələlərində suveren dövlət prinsipini məhdudlaşdırır. Suverenlik artıq beynəlxalq legitimliyin avtomatik təminatçısı deyildir. Əgər hansısa hökumət ölkə daxilində milli, irqi, dini və digər zəmində qırğınlar törədirsə, onda beynəlxalq ictimaiyyət bu məsələlərə müdaxilə edir. Keçmiş Yuqoslaviyada, Ruandada, Liviyada Suriyada və digər regionlarda biz artıq bunun şahidi olmuşuq.

11. Maliyyə-valyuta proseslərinin qloballaşması və virtuallaşması dövlətlərin milli suverenliyinə digər proseslərdən nisbətən daha da güclü təsir edir. Dünya maliyyə bazarlarında ehtiyat valyuta məzənnələrinin dəyişməsi, heç bir sərhəd tanımadan ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatına ciddi təsir edir.

Təkcə neftin qiymətinin dünya bazarında ciddi şəkildə dəyişməsi neft ixrac edən ölkələrin iqtisadiyyatını iflic vəziyyətinə salmışdır.

Rusiyaya qarşı iqtisadi və siyasi sanksiyaların 2014-cü ilədək aparıcı Qərb ölkələri tərəfindən tətbiq edilməsi milli valyutanı-rublu ABŞ dollarına nisbətən 2-2,5 dəfə ucuzlaşdırmışdır. Ölkə iqtisadiyyatı 2014-2016-cı illər arasında 10%-ə qədər aşağı düşmüşdür.

Amerikanın federal ehtiyat sistemi tərəfindən 2016-cı ilin dekabrında uçot dərəcəsini artırması dünyada dolların digər mill valyutalara nisbətən məzənnəsini yüksəltmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Türkiyənin prezidenti R. Ərdoğan Türkiyəyə və Azərbaycana qarşı valyuta müharibəsinin aparılması haqqında danışıq.

Bu yalnız qlobal maliyyə bazarlarının olması zamanı baş verə bilər. Deməli daha çox qloballaşan istiqamət iqtisadi -maliyyə sistemləridir. Sonradan isə bu proses digər sektorlara daxil olur.

Qlobal maliyyə və digər bazarlar hər bir dövlətin beynəlxalq əmək bölgüsündə yerini asanlıqla, bazarın obyektiv iqtisadi qanunları ilə müəyyənləşdirir.

12. Milli dövlət və suverenitet haqqında ənənəvi təsəvvürlər transformasiyaya uğrayır. Dövlətlər ayrı-ayrı beynəlxalq və regional siyasi çərçivələrdə fəaliyyət göstərdiklərindən, beynəlxalq qurumların müəyyən etdikləri qaydalar əsasında işləməyə borclu olurlar.

Transmilli demokratiyadan dünyada təntənəsindən danışmaq hələlik tezdir. Suveren demokratiya ilə transmilli demokratiya arasında antoqonist ziddiyyətlər mövcuddur. Bəşər övladı bu ziddiyyətləri ləğv edə bilən alqoritm ortaya qoymamışdır.

Xəyal etsək ki, bu nə vaxt baş verər, onda fikir yürütmək olar ki, bu geniş şəkildə informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə “yeni insanın” yaranmasından sonra baş verəcəkdir. “Yeni insan” informasiya əsrinin məhsulu olmalıdır. İnsan-komputer birliyi yaranarsa və insan geni komputer üçün informasiya daşıyıcı rolunu oynadıqda dediyimiz “yeni insan” yarana bilər. İnsanda uzun sürən dövrdən sonra hansısa millətin və dövlətin təmsilçisi olmasını deyil, dünyanı təmsil edən varlıq olmasını aşılacaqdır.

Zənnimizcə, yalnız bundan sonra qlobal dövlətin, qlobal idarəetmənin, transmilli demokratiyanın təntənəsini söyləmək olar. Qlobal prosesin sementləyiciləri sifətində çağdaş informasiya və rabitə texnologiyaları, beynəlxalq transmilli kapital və dünya əmtəə , xammal informasiya və kapital bazarının olmasıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. *Антиглобалистские движения – начало великой смуты XXI века?:* Материалы «круглого стола» // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2001. – № 12.
2. *Арон Р.* Эссе о свободах. – М.: Праксис, 2005.
3. *Бажов С.И.* Философия истории Н.Я. Данилевского. – М., 1997.
4. *Барлыбаев Ч.А.* Общая теория глобализации и устойчивого развития. – М., 2003.
5. *Бауман З.* Глобализация. Последствия для человека и общества. – М.: Весь Мир, 2004.
6. *Горин Н.* Глобализация и локальные цивилизации // *Власть.* – 2000. – № 1. – С. 28–33.
7. *Данилевский Н.Я.* Россия и Европа. – М.: Книга, 1991.
8. *Дахин В.Н.* Глобализация – взгляд историка // *Свободная мысль – XX.* – 2001. – № 5(1507). – С. 26–33.
9. *Деягин М.Г.* Мировой кризис: Общая теория глобализации. – М.:

ИНФРА-М, 2003.

10. *Деррида Ж.* Глобализация, мир и космополитизм // *Космополис*. – 2004. – № 2 (8). – С. 125–140.

11. *Иноземцев В.Л.* Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М.: Логос, 2000.

12. *Иноземцев В.Л.* Упорядочивая беспорядочный мир // *Свободная Мысль* – XXI. – 2003. – № 9. – С. 126–132.

13. *Кагарлицкий Б.Ю.* Глобализация и новые социальные движения // *Дилеммы глобализации. Социумы и цивилизации: иллюзии и риски*. – М.: ИСП РАН, 2002.

14. *Burbach R., Nunez O.* Globalization and its Discontents. – London: Pluto Press, 1997.

15. *Callinicos A.* Marxism and the New Imperialism. – London: Bookmarks, 1994.

16. *Carr E.* The Twenty Years Crisis 1919-1939. – London: Papermac, 1981.

17. *Clark I.* Globalization and International Relations Theory. – Oxford: Oxford University Press, 1999.

18. *Commission on Global Governance* “Our Global Neighbourhood: The Report of the Commission on Global Governance”. – Oxford: Oxford University Press, 1995.

19. *Connolly W.E.* Democracy and Territoriality // *Millenium*. – Vol. 20, № 3. – P. 463–484.

20. *Eckersley R.* Deliberative Democracy, Ecological Representation and Risk: Towards a Democracy of the Affected. – Mimeo, 2000.

21. *Elazar D.* Constitutionalizing Globalization. – Boston: Rowman and Littlefield, 1998.

22. *Elmandrjra M.* The Need for the Deglobalization of Globalization. Politics at the Edge. – London: MacMillan, 2000.

23. *Falk R.* Liberalism at the Global Level: The Last of the Independent Commissions? // *Millenium*. – 1995. – № 24(3). – P. 563–578.

24. *Falk R.* Reframing the International: Law, Culture, Politics. – New York: Routledge, 2002.

ШерифоваАйтен

«Глобальный мир и государство»

Резюме

Глобализация делает мир более взаимосвязанным и взаимодополняющим. Этот процесс охватывает все стороны жизни человечество. Наиболее быстро процессы глобализации происходят в экономике, торговле, финансах и в информационных технологиях. Происходящие в условиях современной глобализации одновременное и явное ослабление государственной власти и расширение сферы её действия и влияния, которые наблюдаются в развитых странах, являются симптомам глубокой структурной трансформации. Ма

Магистерская диссертация Шарифовой Айтен посвящена взаимодействию глобализации с государством. Трансформация государства усиливает роль международных надгосударственных организаций и транснациональных компаний.

Summary

SherifovaAyten

"The global world and state"

Summary

Globalization does the world more interconnected and complementing. This process covers all aspects of life mankind. Most quickly processes of globalization happen in economy, trade, finance and in information technologies. The simultaneous and obvious weakenings of the government and expansion of the sphere of its action and influence happening in the conditions of modern globalization which are observed in the developed countries are to symptoms of deep structural transformation. MA

The master thesis of SharifovaAytən is devoted I interact globalizations with the state. Transformation of the state strengthens a role of the international supranational organizations and multinational companies.

114-cü qrupun magistrantı Şərifova Aytən

Adil qızı tərəfindən yazılmış

“Qloballaşan dünya və dövlət”

magistr dissertasiyasına

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. Ümumi şəkildə qloballaşma iqtisadiyyatda, maliyyədə, texnologiyalarda, siyasətdə və sosial, informasiyada və digər sferalarda vahid sistemlərin yaradılması proseslərinin məcmusudur. Müəyyən addımlar atılsa da hələlik qloballaşma haqqında vahid sosial, fəlsəfi və iqtisadi konsepsiya yaradılmamışdır. Qloballaşmanı müəyyən edən proseslərin baş vermə səbəbləri və nəticələrini tam dərk etmək üçün ciddi addımların atılmasına ehtiyac vardır. Məhz məsələnin bu cür qoyuluşu seçilən mövzunu aktual edir. Elmi ictimaiyyətdə “qloballaşma”, “qlobalizm” və “qlobalçılıq” terminlərinin istifadəsi mexaniki baş

verir və məzmununa mahiyyətinə varılmaz. Bəlkə buna görə də dərinliyə varmadan bir qism alimlər və insanlar, hətta ölkələr qloballaşmanı müdafiə edir, digərləri isə əksinə çıxış edirlər.

Bəzi vaxtlar qloballaşma konkret detallarla, arqumentlərlə izah edilir. Məsələn, yalnız iqtisadi və texnoloji sahədə gedən proseslər əsas götürülür. Halbuki, qloballaşmanın kompleks şəkildə öyrənilməsinə ehtiyac vardır. Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyatda, siyasətdə, sosial və texnoloji həyatda baş verən proseslər bir-birləri ilə sıx və mürəkkəb şəkildə əlaqədar olmaqla qloballaşmanın müxtəlifliyini ehtiva edirlər və onun inkişafını həvəsləndirirlər. Deməli, qloballaşma təkə iqtisadi prosesləri bir ölkədən digərinə ekspansiyası kimi baxılması bir tərəfli yanaşmanı əks etdirir.

Qloballaşma avtomatik və özünü fasiləsiz təkrar istehsal edən proses deyildir. Əksinə, müasir qloballaşmaya siyasi tənzimləmə, instutsiallaşma və dünya idarə edilməsi xarakterikdir.

Dövlət hakimiyyətinin aradan qaldırılması, milli suvereliyinin sıxışdırılması qlobal transformasiya haqqında yanlış təsəvvürlər oyadır. Bu məsələləri sistemli şəkildə öyrənilməsinə ehtiyac olduğundan qloballaşma və dövlətin qarşılıqlı münasibətlərinin əsas cəhətlərinin araşdırılmasına həm elmi, həm də praktiki ehtiyac vardır.

Dissertasiyanın məqsədi və vəzifələri. Elmi araşdırmanın məqsədi qlobal proseslərin səbəb və nəticəsi əsasında müasir dövlətin transformasiyasının əsas istiqamətlərini müəyyən etməkdir.

Bu məqsəddə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr ortaya qoyulmuşdur:

- Qloballaşmanın təşəkkül tapması zərurətinin araşdırılması;

- Qloballaşma proseslərinin milli dövlətə təsiri istiqamətlərinin sərgilənməsi;
- Milli suverenitet və milli yekcinslik milli dövlətin əsası kimi götürülməsinin təhlili;
- TMK-ın və Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinin mövcud vəziyyətinin işıqlandırılması;
- Qloballaşma, inteqrasiya və regionlaşma şəraitində dövlət hakimiyyətinin transformasiyasının dəqiqləşdirilməsi;
- Transmilli demokratiyanın yaranması və milli demokratiyanın dəyişməsi məsələlərinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın obyektini kimi qloballaşma proseslərinin milli dövlətin transformasiya məsələlərində iştirakıdır.

Tədqiqatın predmetini isə qloballaşma və dövlət qarşılıqlı münasibətlərinin əsas komponentləri, funksiyaları, metodları və formaları çıxış edir.

Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsasını müasir sosialologiya və fəlsəfə, menecment və iqtisad elminin nəzəriyyələrinin konsepsiyaları və platformaları, beynəlxalq təşkilatların qloballaşma prosesləri haqqında qəbul etdikləri normativ sənədlər təşkil edir

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- qloballaşma prosesinin əsas elementləri və fazaları, ayrı sferalarda müxtəlifliyi dəqiqləşdirilmişdir;
- qloballaşma proseslərinin milli dövlətə təsiri istiqamətləri dəqiqləşdirilmişdir;
- milli suverenitet və milli yekcinslik milli dövlətin bazisləri olması əsaslandırılmışdır;

- TMK-ın və Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatların Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinin mövcud vəziyyəti təhlil edilmişdir;
- qloballaşma, inteqrasiya və regionlaşma şəraitində dövlət hakimiyyətinin transformasiyası itiqamətləri üzə çıxarılmışdır;
- transmilli demokratiyanın yaranması və milli demokratiyanın dəyişməsi çalarlıar dəqiqləşdirilmişdir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Aparılan aparılan apaşdırmalar nəticəsində irəli sürülən təklif və tövsiyələr dövlətin qloballaşma şəraitində fəaliyyət strategiyasının hazırlanmasında istifadə edilə bilər, bu da dövlətimizə qloballaşmanın mənfi fəsadlarının təsirinin azalda bilər.

Dissertasiya işinin strukturu. Elmi iş giriş, 7 paraqrafı birləşdirən üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

Qloballaşma prosesi ilə müasir dövlətin qarşılıqlı əlaqəsi və transformasiyası, xarici mühitdə dəyişikliklərin ildırım sürəti ilə baş verməsi bizə aşağıdakıları söyləməyə imkan verir:

13. Qloballaşmanın özü fasiləsiz və davamlı bir prosesdir. Beynəlxalq kapital, texnologiya, xammal, satış bazarlarının yaranması və qlobal informasiya vasitələri ilə bu bazarları hər bir millətə və insana yaxın edən məhz qloballaşma prosesidir.

14. Qloballaşma qlobal sayılan iqtisadi, maliyyə, ekoloji, korrupsiya, insan haqqlarının qorunması və digər qlobal problemlərin həlli yollarını sərgiləmək iqtidarındadır. İnsan haqqlarının müdafiəsi, təhlükəsizlik, narkomaniya və ətraf mühitin qorunması beynəlxalq problemə çevrildəndən sonra beynəlxalq ictimaiyyət onların həlli yollarını tapa bilmişdir.

15. Qloballaşmanın sürətlənməsinin qarşısına alan çağırışlar arasında milli dövlətin qalmasını, ölkələr arasında milli, tarixi, dini etik təhsil və elmi inkişaf fərqləri bazis istiqamətlərdir.

16. Qloballaşma milli dövlətin suveren hüquq və vəzifələrinin çərçivəsini daraldır. Amma hələlik milli dövlətin tam şəkildə sıradan çıxması, yerini beynəlxalq hökumət idarəetmə strukturlarına verməsini demək olmaz.

17. Qlobal və regional qarşılıqlı şəkildə güclənirlər. Bu isə ictimai münasibətlərdə mürəkkəb və müxtəlif nəticələrə gətirir. Siyasi birliklər və sivilizasiyalar bir-birindən təcrid olunmuş halda yaşaya bilmirlər. Şəxsiz onların arasında qeyri-bərabərlik və ierarxiyanın olması qloballaşmaya təsir edir.

18. Dünya bazarının yaranması iqtisadi qloballaşmanın baş verməsinin ən əsas şərtidir. Maliyyə bazarlarına hər bir dövlətin asan çıxışı, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların tövsiyələri ilə fəaliyyəti, transmilli korporasiyaların ölkə sərhədlərini yararaq biznes qurması, milli iqtisadi proseslərə TMK-ın müdaxiləsi dünya millətlərini bir-birindən qarşılıqlı asılı vəziyyətə salmışdır.

19. Müasir Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiyası, regional və beynəlxalq siyasi, iqtisadi, sosial və hüquqi təşkilatlarda iştirakı qlobal nemətlərdən sivil yolla istifadəsinə zəmin yaratmışdır.

20. Ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında və qloballaşmadakı vəziyyətinə Transmilli Korporasiyaların XX-əsrin 90- cı illərindən başlayaraq neft sektoruna daxil olması ilə sürətlənmişdir. İndi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən TMK-lar 300 mlrd çox, dövlətimiz isə 100 mlrd ABŞ dollarından çox vəsait qazanmışdır.

21. Qloballaşma şəraitində ən çətin məsələ milli və beynəlxalq maraqlar arasında düzgün balansı müəyyən etməkdir. Milli demokratiya ilə transmilli demokratiya arasında ciddi ziddiyyətlər vardır. Çox vaxt transmilli demokratiyanın daşıyıcıları beynəlxalq qeyri-dövlət təşkilatları və beynəlxalq siyasi və iqtisadi

birliklərdir. Axırıncıların milli suverenliyi pozaraq daxili işlərə müdaxilə etməsi bu ziddiyyətləri daha da kəskinləşdirir.

22. Müasir dövrdə hətta güclü dövlətlər regional və qlobal axınlarının aktiv strukturlarının təsiri altında yaşayırlar. Qloballaşma şəraitində insan haqları, fərdlər, milli hökumətlər və qeyri-hökumət təşkilatları hüquqi tənzimlənmənin yeni sistemə daxil olmuşlar. İndi beynəlxalq hüquq bir sıra ciddi məsələlərdə, ələxsusda insan haqları, ekoloji tarazlıq, ayrı-ayrı xəstliklərin qarşısının alınması və təhlükəsizlik məsələlərində suveren dövlət prinsipini məhdudlaşdırır. Suverenlik artıq beynəlxalq legitimliyin avtomatik təminatçısı deyildir. Əgər hansısa hökumət ölkə daxilində milli, irqi, dini və digər zəmində qırğınlar törədirsə, onda beynəlxalq ictimaiyyət bu məsələlərə müdaxilə edir. Keçmiş Yuqoslaviyada, Ruandada, Liviyada Suriyada və digər regionlarda biz artıq bunun şahidi olmuşuq.

23. Maliyyə-valyuta proseslərinin qloballaşması və virtuallaşması dövlətlərin milli suverenliyinə digər proseslərdən nisbətən daha da güclü təsir edir. Dünya maliyyə bazarlarında ehtiyat valyuta məzənnələrinin dəyişməsi, heç bir sərhəd tanımadan ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatına ciddi təsir edir.

Təkcə neftin qiymətinin dünya bazarında ciddi şəkildə dəyişməsi neft ixrac edən ölkələrin iqtisadiyyatını iflic vəziyyətinə salmışdır.

Rusiyaya qarşı iqtisadi və siyasi sanksiyaların 2014-cü ilədək aparıcı Qərb ölkələri tərəfindən tətbiq edilməsi milli valyutanı-rublu ABŞ dollarına nisbətən 2-2,5 dəfə ucuzlaşdırmışdır. Ölkə iqtisadiyyatı 2014-2016-cı illər arasında 10%-ə qədər aşağı düşmüşdür.

Amerikanın federal ehtiyat sistemi tərəfindən 2016-cı ilin dekabrında uçot dərəcəsinə artırması dünyada dolların digər mill valyutalara nisbətən məzənnəsini yüksəltmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Türkiyənin prezidenti R. Ərdoğan Türkiyəyə və Azərbaycana qarşı valyuta müharibəsinin aparılması haqqında danışır.

Bu yalnız qlobal maliyyə bazarlarının olması zamanı baş verə bilər. Deməli daha çox qloballaşan istiqamət iqtisadi -maliyyə sistemləridir. Sonradan isə bu proses digər sektorlara daxil olur.

Qlobal maliyyə və digər bazarlar hər bir dövlətin beynəlxalq əmək bölgüsündə yerini asanlıqla, bazarın obyektiv iqtisadi qanunları ilə müəyyənləşdirir.

24. Milli dövlət və suverenitet haqqında ənənəvi təsəvvürlər transformasiyaya uğrayır. Dövlətlər ayrı-ayrı beynəlxalq və regional siyasi çərçivələrdə fəaliyyət göstərdiklərindən, beynəlxalq qurumların müəyyən etdikləri qaydalar əsasında işləməyə borclu olurlar.

Transmilli demokratiyadan dünyada təntənəsindən danışmaq hələlik tezdir. Suveren demokratiya ilə transmilli demokratiya arasında antoqonist ziddiyyətlər mövcuddur. Bəşər övladı bu ziddiyyətləri ləğv edə bilən alqoritm ortaya qoymamışdır.

Xəyal etsək ki, bu nə vaxt baş verər, onda fikir yürütmək olar ki, bu geniş şəkildə informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə “yeni insanın” yaranmasından sonra baş verəcəkdir. “Yeni insan” informasiya əsrinin məhsulu olmalıdır. İnsan-komputer birliyi yaranarsa və insan geni komputer üçün informasiya daşıyıcı rolunu oynadıqda dediyimiz “yeni insan” yarana bilər. İnsanda uzun sürən dövrdən sonra hansısa millətin və dövlətin təmsilçisi olmasını deyil, dünyanı təmsil edən varlıq olmasını aşılacaqdır.

Zənnimizcə, yalnız bundan sonra qlobal dövlətin, qlobal idarəetmənin, transmilli demokratiyanın təntənəsini söyləmək olar. Qlobal prosesin sementləyiciləri sifətində çağdaş informasiya və rabitə texnologiyaları, beynəlxalq transmilli kapital və dünya əmtəə , xammal informasiya və kapital bazarının olmasıdır.

